

Mälardalens högskola
Institutionen för Samhälls- och Beteendevetenskap
Socialpsykologi C

Dödens vara eller icke-vara i individens vardag
Om individuella och kulturella uppfattningar om människans
förgänglighet

av
Aleksandar Savkic

C-uppsats i Socialpsykologi, Hötterminen 2006
Handledare: Sverre Wide
Examinator: Tomas Kumlin

Innehållsförteckning

Inledning	1
<i>Syfte och frågeställning</i>	2
<i>Disposition</i>	2
Tidigare forskning	3
<i>Döden som kulturell och social företeelse</i>	3
<i>Den individuella döden</i>	5
<i>Sammanfattning av tidigare forskning</i>	7
Teoretiskt perspektiv och begreppslig ram	7
<i>Existentialismen</i>	8
<i>Dualistiska förhållningssätt i det existentiella livet</i>	9
<i>Det reducerade jaget</i>	9
<i>Det potentiella jaget</i>	11
<i>Odödlighetens mäklare, experterna och konfiskeringen av erfarenheten</i>	12
<i>Tiden</i>	13
<i>Sammanfattning av den teoretiska presentationen utifrån uppsatsens frågeställning</i>	14
Metod	15
<i>Det hermeneutiska angreppssättet</i>	15
<i>Urval</i>	17
<i>Intervjuer</i>	17
<i>Analys</i>	19
Resultat	19
<i>Kortfattad beskrivning av samtalspersonerna</i>	20
<i>Temor i samtalspersonernas berättelser</i>	21
<i>Dödens närvaro och frånvaro</i>	21
<i>Institutionerna och experterna</i>	23
<i>Den egna förgängligheten</i>	24
<i>Livet före och efter döden</i>	27
<i>Sammanfattning</i>	28
<i>Helhetstolkning av det individuella perspektivet</i>	29
<i>Tolkning i förhållande till samhälle</i>	31
Diskussion	33
Eftertanke	36
Abstract	37
Referenser	38
<i>Litteratur</i>	38
<i>Övriga källor</i>	39

Inledning

Det finns inte lycka och olycka.

Det finns bara liv och död.

Karin Boye (1900-1941)

Döden, ett faktum som utan tvivel avgränsar vårt kroppsliga och medvetna liv från diskontinuiteternas oändlighet. Våra liv börjar med födelsen och slutar med döden, och bortom dessa gränser finns endast en icke-existens. Som människor är vi de enda varelser som vet detta faktum, att vi inte kan undkomma döden, att döden står och lurar runt hörnet. Vi vet att döden ovillkorligen kommer drabba oss, och denna vetskap är så skrämmande att en del antingen ensamma eller i grupp försöker mystifiera och/eller idealisera döden. De individuella eller kollektiva föreställningarna är dock ingen garanti mot den skräck som kan drabba individen när denne står ansikte mot ansikte med den egna döden, eller framför allt insikten om det egna subjektets förgänglighet.

Vi försöker men kan inte undkomma att jämt och ständigt påminnas om dödens närvaro. Bli vi inte påmind om vår egen förgänglighet genom kroppens åldrande i form av synliga eller inomkroppsliga symptom så återkommer dödens närvaro av att nära och kära ”vandrar över till andra sidan”, eller någon annan människas kroppsliga frånvaro genom dess utträde ur livets tid och rum. Men det är alltid någon *annan* människas död vi kan uppfatta, vår egen individuella död kommer aldrig att uppfattas eller kunna beskrivas. För att förnimma och erfara döden och sedan beskriva den krävs det att vårt medvetande är vid liv och existerar, är ett vara-i-världen. När döden väl inträffat finns där ingen möjlighet att med sinnet, som inte längre existerar och ”är” i ett icke-vara, beskriva döden. Döden är ett tomrum, ett tomrum utan tillgång på det papper och den penna som behövs för att kunna förklara tomrummets innebörd. För en del av oss är detta tomrum skrämmande. Möjligen undanträngs den egna förgänglighet och inträdet i detta tomrummets tomrum till den grad att man kan leva med tanken på en kroppslig död, men sin egen subjektiva död vill man inte veta av. Minnet av kroppens långsamma, eller om man föredrar raska, åldrande och döende kan vi trots allt dölja och undantränga genom att förklä den i ungdomlig glans i form av skönhetsoperationer, naturmedel, hälsokost eller ”anti-åldrande-produkter”.

Samhällets strävan att hantera skräcken inför ”tomheten” verkar innebära en reduktion av dödens totala konsekvenser, det vill säga subjektets *och* objektets upphörande, till att endast innefatta kroppens död, objektets förgänglighet. I vår högst mediala värld påminns vi ständigt om dödens närvaro och vår egen kroppsliga förgänglighet genom andras död i bilder och rubriker. Den ena eller den andra dagen läser vi att jordskred på Filippinerna har krävt 1500 offer¹ eller att terrordåd i Bagdad krävt minst 55 människoliv². Den död som vi dagligen möter och handskas med är sålunda kroppens död. Kroppen som ett ting, ett föremål, vars död och dödlighet kan mätas, rubriceras, avgränsas, behandlas med objektiva termer. Är det inte de mediala ”dödsrunorna” som tränger in i vår vardag presenteras döden genom allehanda statistik om medellivslängd, vanliga dödsorsaker eller antalet avlidna per år. Att medellivslängden i Sverige år 2004 var 82,7 år för kvinnor och 78,4 år för män³ eller att de senaste åren avlidit 90 000 till 95 000 per år⁴ kan upplevas som ett faktum bortom vår egen dödlighet; att döden är någonting som händer andra men inte en själv. Alltsammans förpackat

¹ Dagens Nyheter, 18 februari 2006, s. A22.

² Dagens Nyheter, 18 juli 2006, s. A16.

³ Statistiska centralbyrån, 2005, [hämtat via Internet].

⁴ Socialstyrelsen, 2006, [hämtat via Internet].

i statistiska termer och förklätt i massmediala ord som möjligen får oss att bortse från vår egen individuella död, ett försök att fly från subjektets död som en följd av vår möjliga rädsla för det högst oundvikliga och skrämmande främmande.

Inte nog med detta, vår egen kroppsliga död blir en fråga om föremålets beskaffenhet. Kroppens död är även reglerad i lag.⁵ För att en människa ska bli dödförklarad ska vissa kriterier uppfyllas och en bedömning ska ske utifrån fastslagna regler. Uppgiften att dödförklara en person ligger hos den medicinska expertisen, till exempel den läkare som har ansvaret för patienten vid tidpunkten för dödsinträffandet. Att hjärtat stannat och andningen upphört hos individen är dock inte en tillräcklig bedömningsgrund för att konstatera att denne har avlidit. Döden fastslås först när hjärnans elektroniska aktivitet upphört och inte ger utslag på en EEG-apparat som *mäter* detta. Utöver hur individens beteende är reglerad genom samhällets lagar och förordningar finns det alltså även bestämmelser för hur en död kropp ska hanteras. Den får heller inte avlägsnas hur som helst som att till exempel köra den till en avfallsanläggning eller grävas ner hur som helst. Även den dödes tillgångar är reglerade efter hur de ska fördelas mellan de efterlevande om inte den döde innan sin bortgång fastslagit arvets spridning genom ett testamente, även för detta förfarande finns det föreskrifter som styr testamentets uppsättande.

Mitt eget intresse för döden kommer sig av att jag själv i en stund av djup självinsikt upptäckte mitt eget medvetandes förgänglighet, vilket samtidigt medförde en stor ångest inför min egen existens slut i och med döden. Samtidigt dök det utifrån detta upp frågor jag anser borde vara intressanta att besvara utifrån ett socialpsykologiskt perspektiv och som kunde utgöra grunden för det ämne jag ämnar behandla här. Hur kan det komma sig att jag inte funderat på döden som ett slut, inte bara för kroppen utan även för medvetandets existens? Finns det faktorer i socialiseringen och institutioner som "undanhåller" mig den möjligheten? Nedan ska jag presentera det syfte och den frågeställning som förhoppningsvis ska leda till ett resultat som kan bidra till ny förståelse inom det socialpsykologiska fältet som behandlar individuella och samhälleliga aspekter utifrån döden.

Syfte och frågeställning

Utifrån ovanstående inledande beskrivning finns en antydning om att det skulle kunna finnas en i samhället socialt organiserad reducering av döden som inverkar på den individuella undanträngningen av det egna subjektets bortgång. Det kan möjligen vara så att den död som individen möter i vardagen, den objektivt kroppsliga döden, har blivit ett substitut för den skrämmande död, subjektets, som individen undviker att möta. Min frågeställning är således, om så är fallet hur sker denna undanträngning av subjektets förgänglighet i individens egen berättelse om döden och hur kan detta tolkas utifrån det samhälle vi lever i? Syftet är att dessa tolkningar förhoppningsvis ska frambringe en ökad förståelse för den sociala reducering av döden som sker på bekostnad av individens subjektiva förgänglighet, tolkningar som kan vara relevanta för både individen och samhället ur ett socialpsykologiskt perspektiv samt intressanta ur en existentiellt humanistiskt synvinkel.

Disposition

Till att börja med ska jag i nästa avsnitt presentera ett utsnitt av hur det socialpsykologiska fältet har behandlat ämnen som rör döden. Här kommer jag att presentera den skillnad jag har

⁵ SFS 1987:269.

funnit mellan aspekter som rör döden ur ett kulturellt och socialt hänseende, och döden ur ett individuellt perspektiv. Därefter kommer jag i efterföljande kapitel redogöra för det teoretiska perspektiv och begreppsliga ram jag utgår ifrån vid analysen av den insamlade empirin. Det teoretiska perspektivet utgår från den existentiella filosofin för att förstå individens existentiella betingelser och samhällsociologi för att förstå kulturella och sociala aspekter av individens vardag. I kapitlet "Metod" ska jag presentera för den metodteoretiska utgångspunkten vid analysen samt redogöra för mitt tillvägagångssätt vid urval, insamlandet av empirin och analys. Därefter kommer jag under rubriken "Resultat" att redogöra för de fynd som framkommit under tolkningsarbetet med analysen. I det kapitlet kommer jag att kortfattat presentera samtalspersonerna, redogöra för de teman jag har hittat i deras berättelser där jag exemplifierar med citat och sedan presentera min tolkning utifrån både individuellt och samhälleligt perspektiv. Avslutningsvis kommer resultatet från analysen och uppsatsen i dess helhet att reflekteras och diskuteras under rubriken "Diskussion".

Tidigare forskning

I det här avsnittet har jag för avsikt att presentera hur en del av forskningen har närmat sig och studerat döden. Jag har vid genomgången av tidigare studier, som framför allt har som syfte att anknyta och angränsa till mitt eget ämne, försökt att avgränsa mig till sociologisk, psykologisk och socialpsykologisk forskning. Jag har använt mig av "CSA Illumina" som är en sökmotor på Internet med flera olika databaser man kan söka ifrån.⁶ De sökord som jag i huvudsak använt mig av är: "death", "mortality", "dying" och "existential". När jag ansett att resultatet av sökningen blivit alltför omfattande har jag lagt till sökord som således begränsat resultatet. Sökorden som har använts vid sådana tillfällen har i så fall utgått från mitt teoretiska perspektiv och till exempel varit "Heidegger" och "Giddens".

För att åskådliggöra den tidigare forskningen har jag valt att presentera detta avsnitt i teman där artiklar med gemensam nämnare, utifrån den död som jag har valt att studera, sammanfattas under en rubrik. Den övergripande distinktionen som jag funnit i den tidigare forskningen är mellan samhällets kulturella/sociala hantering av döden och individens eget "möte" med döden. I flertalet av de presenterade studierna utforskas även spänningen mellan kultur och individ där döden medverkar utifrån olika aspekter. Jag avslutar med en sammanfattning av hela detta avsnitt för att underlätta för läsaren att överblicka vad som har framkommit i den tidigare forskningen.

Döden som kulturell och social företeelse

Gemensamt för flera av studierna i detta avsnitt är att döden analyserats med tyngdpunkt i ett kulturellt och socialt sammanhang. Av de sammanhang som framkommer i artiklarna är tonvikten lagd på institutionaliserade miljöer, i det här fallet de medicinska. I dessa miljöer råder ett triangelndrama mellan de efterlevande, de medicinska experterna och den döende eller döde individen. I dessa "dödens nästen" blir dödens begreppsliga innebörder en bytesvara av de medverkande i triangelndramat. En bytesvara som kan stärka eller försvaga de inblandade och som till stor del är reglerad av, kulturella och sociala, faktorer utanför dramats triangel.

⁶ Sökmotorn tillhandahålls av Cambridge (Cambridge Scientific Abstracts) via: <http://www.csa.com/>, dock har jag varit inloggad via Mdh, och jag har använt mig av databaserna: Applied Social Sciences Index and Abstracts, Social Services Abstracts, Sociological Abstracts, PsycINFO.

I en studie av Timmermans där denne resonerar utifrån tidigare teorier och empiri är det de medicinska experterna som ligger i fokus.⁷ Författaren menar att medicinska experter genom ett flexibla "dödsverktyg"⁸ behåller sin säregna ställning som auktoriteter inom sitt område vad gäller klassificering av dödsorsaker, trots utmaningar från andra aktörer på "dödsmarknaden", till exempel dödshjälpsrörelsen, och ett ökat antal svårförklarade bortgångar. Med "dödsverktyg" avser Timmermans de aktiviteter som medicinska auktoriteter använder sig av för att framföra en kulturellt acceptabel version av en individs död. Genom den fackkunskap som den medicinska personalen har kan de i den medicinska praktiken "manipulera" fram en ideal död, ideal och grundad i de kulturella förväntningarna de efterlevande och den döende patienten har av döden. Dessa aktiviteter kan vara att presentera, men även "genomföra", en individs död som naturlig, värdig, bortom återupplivningsförsök eller snabb och smärtfri, "giltiga" definitioner inom ramen för de kulturella förväntningarna de efterlevande och den döende har av döden. Samtidigt har den medicinska expertisen som tar över efter döden, patologerna, en betydelsefull roll. Den ökande mängden oväntade och "oförklarliga" bortgångar presenteras av dessa medicinska experter som meningsfulla för de efterlevande då en diagnostisering kan förklara dödsorsaker och kunskapen kan användas i den dödsförebyggande vården. För de efterlevande är det av stor vikt att den anhöriges död är förklarbar och de medicinska experterna utgör här länken mellan den döde och de efterlevande. De levandes skräck för den okända och den icke "ideala" döden nyttiggörs av de medicinska experternas genom "dödsverktyg", ett verktyg som både ger legitimiteten att förklara och definiera den kroppsliga döden och stärker deras ställning som auktoriteter.

För de efterlevande är det alltså av betydelse att den anhörige har haft en "bra" död. Intresset för detta har även ökat i samhället där politiker, debattörer, representanter för hälsovården och andra blivit allt mer angelägna om att döende äldre samt anhöriga ska genomgå en "tilltalande" döendeprocess. I en studie av Carr⁹ undersökte författaren genom enkätintervjuer vilka faktorer som avgör en kvalitativt "bra" död för en äldre samt om och hur de efterlevande änkorna påverkas psykologiskt av dödens kvalitet. Carr visar att de kvalitativa faktorer som avgör ifall döden är "bra" är objektiva egenskaper som dödsorsak, timing och plötslighet, dock inverkar inte dessa aspekter av döden änkornas psykologiska status. I själva verket är det den sociala interaktionen med den döende som i högre grad avgör änkans sorg. Har änkan fördjupat sin nära relation med den döende, under förutsättning att det har varit utdragen dödsprocess och döden varit förväntad, finns det en större möjlighet för änkan efter den anhöriges bortgång att uppleva ett angenämare "avslut" och därmed mindre ångest, trots en möjlig börda av att behöva vårda den döende. Den plötsliga döden å andra sidan ger inga möjligheter till tid för en fördjupning av den nära relationen som är nödvändig för att änkan inte ska uppleva den andres död som smärtsam. För den döende är den plötsliga döden en "befrielse" från både smärta i samband med döden och sorgsenhet av att vara en belastning för den omvårdande anhöriga. Utifrån dessa slutsatser påpekar författaren betydelsen av vårdhem för döende då dessa institutionella miljöer dämpar änkans ångest efter den anhöriges bortgång, trots att utdragen dödsprocess kan vara smärtsam för den döende.

En liknande undersökning har gjorts av Davies¹⁰ där författaren även i detta fall tar upp de efterlevandes behov av ideal situation med en anhörigs död. I det här fallet rör det sig om mödrar till barn mellan spädbarnsålder och 14 år och deras behov av att få tid och avskildhet när barnet är döende samt i samband med barnets död. Davies utförde djupintervjuer med tio

⁷ Timmermans, 2005.

⁸ Min översättning.

⁹ Carr, 2003.

¹⁰ Davies, 2005.

efterlevande mödrar och analyserade dessa utifrån ett hermeneutiskt perspektiv. I denna studie får miljön och vårdnadspersonalens agerande en avgörande roll för de efterlevande mödrarnas upplevelser och minnen av barnets död. Författaren påpekar att vårdnadspersonal måste identifiera samt förstå moderns behov och arrangera en ideal miljö som kan lindra dödsprocessen för modern utifrån ovanstående önskan om tid och avskildhet. Vidare listar författaren rekommendationer för tillämpning som vårdhem och personal kan använda sig av för att moderns behov ska uppnås.

Just de efterlevandes situation återkommer i en studie av Murphy och hennes medförfattare.¹¹ För de efterlevande kan en anhörigs död vara mycket smärtsam om dennes död varit orsakad av omständigheter som mord, självmord eller olycka. För de efterlevande kan sådana traumatiska upplevelser vara svåra att hantera och finna en mening med den anhöriges plötsliga och oväntade bortgång. Genom en longitudinell undersökning analyserar författarna intervjuer med föräldrar till barn som har gått bort under ovan nämnda omständigheter för att se vilka faktorer som påverkar föräldrarna att hitta en mening med deras barns död. Fem år efter barnets död hade 57 % av föräldrarna funnit en mening med barnets död. Författarna fann att faktorer som föräldrarnas religiösa föreställningar och föräldrarnas deltagande i supportgrupper var av stor betydelse för föräldrarnas uppfattning av barnets död som meningsfullt. En stor andel av dessa föräldrar som fann en mening med barnets död omprioriterade sina liv utifrån erfarenheterna av sorgearbetet samt de tankar och insikter som kom utav detta.

I en studie av Zilberfein och Hurwitz¹² tar författarna utgångspunkt hos de döende för att analysera hur socialarbetare bäst kan hantera den existentiellt ångestskapande situationen utifrån den döendes perspektiv. Författarna menar att socialarbetaren är en länk mellan den döende samt dennes anhörige och läkare samt vård- och sjukhuspersonal. Artikeln är riktad till socialarbetare som rekommendation för hur de ska agera i möten med döende patienter och dennes anhöriga. Socialarbetarens uppgift är till stor del att medla mellan den medicinska vårdens intressen och den döendes. Intressen kan till exempel gå isär vad gäller hur mycket information som medicinsk expertis ska delge om den döendes tillstånd och den döendes egna önskemål om de förväntningar denne har av den återstående tiden. Ofta drar sig medicinsk personal för att avslöja för mycket om dennes tillstånd med avsikt att "skydda" patienten psykologiskt. Här är det socialarbetarens uppgift att informera och utbilda vårdteam av betydelsen att det är patienten som ska vara i centrum och vara den primäre beslutsfattaren när det gäller mängden information om sitt eget sjukdomstillstånd. Andra viktiga uppgifter som författarna menar att socialarbetaren måste ta sig an är till exempel att skapa en miljö för den döende patienten som bevarar dennes självkänsla, att överhuvudtaget skapa förhållanden där patienten och de anhöriga får en uppfattning av att den ankommande döden är en värdig bortgång. För att socialarbetaren ska uppnå god relation med den döende och dennes anhöriga är det viktigt att socialarbetaren utvecklar empati och förståelse.

Den individuella döden

I det ovanstående avsnittet har jag identifierat och presenterat de studier som rört sig kring ett tema om hur döden hanteras och uppfattas av efterlevande samt hur döden manövreras och definieras av medicinsk expertis och personal. Dessa studier har i stort sett endast behandlat den utomindividuella döden med en betoning på aspekter som berör döden ur ett kulturellt

¹¹ Murphy, Johnson & Lohan, 2003.

¹² Zilberfein & Hurwitz, 2003.

och socialt perspektiv samt ofta i institutionella miljöer. I detta avsnitt har jag för avsikt att presentera studier som berör döden ur ett individuellt perspektiv.

Religionen är ett område som man kan tycka borde höra till ovanstående avsnitt där döden behandlas ur ett kulturellt och socialt avseende. Jonas och Fischer har dock undersökt hur religionen används av individen för att hantera skräcken inför döden.¹³ I brist på empiriska undersökningar som visar att religionen är ett verktyg för den individuella hanteringen av dödsskräck visar författarna med den egna studien att individens eget förhållande till sina religiösa föreställningar är avgörande för hur dödsskräcken hanteras. Utifrån tre studier visar Jonas och Fischer att de individer som har internaliserat religionens grundläggande budskap och livsåskådning, och som genuint lever utifrån dess innebörd, hanterar skräcken inför döden på ett bättre sätt än de individer som endast nyttjar religionen utifrån praktiska ändamål, som vid till exempel tröst eller skydd. På så sätt visar författarna att enbart religiositeten inte är ett skydd mot dödsskräcken utan att det finns skillnader beroende på individens grad av religiösa övertygelse.

Kroppen är oundvikligen kopplad till döden för när döden väl inträffar upphör kroppen att existera, eller snarare dess funktioner. Kroppen är centrum för både njutning, till exempel sexuell, och avsky, här specifikt dess förgängliga natur. Goldenberg och dennes medförfattare har genom tre experiment bekräftat den uppställda hypotesen att en högre grad av neurotiska tendenser hos individen resulterar i att individen i större utsträckning undviker fysiska förnimmelser vid påminnelse om döden.¹⁴ Den tidigare forskningen har visat på antaganden som menat att upplevelsen och avståndstagandet från den egna kroppen till större delen beror på kulturella normer. Det kan till exempel vara hur sexualiteten uppfattas av kulturen och utifrån dessa normer har individen förhållit sig till den egna kroppen. Här visar alltså författarna att det snarare är graden av neuroticism som avgör individens kroppsuppfattning, speciellt i ett sammanhang där individen blir påmind om sin egen dödlighet. Kroppens förgänglighet och individens tankar kring detta hämmar således den neurotiske individens kroppsuppfattning oavsett om sinnesförnimmelserna är njutningsfulla eller bemöts med avsmak.

I samhällsdebatten om vad som kan benämnas en ”bra” död argumenterar Connelly genom sin studie nödvändigheten att individen accepterar den egna döden för att en ”bra” död ska äga rum¹⁵. I själva verket menar Connelly att det är individens skyldighet att bearbeta sina tankar om döden och även acceptera förgänglighetens faktum för att således vara bättre förberedd för sin egen död. Genom anvisningar från Connelly kan individen förbereda sig både psykologiskt och praktiskt för sin egen död. De psykologiska förberedelserna som individen kan ta till är att mentalt föreställa sig både hur en ideal död men även hur en överraskande död skulle te sig. Praktiskt kan individen förbereda sig genom att se över sina finansiella tillgångar och livförsäkring, skriva testamente, men även genom meditation, religiösa ritualer eller böner. Att acceptera döden och förbereda sig för den kan individen uppleva att en ”bra” och meningsfull bortgång kommer att invänta personen. Vidare menar författaren att accepterandet av döden även ger konsekvenser för hur individen lever sitt liv. Om individen kan uppnå en föreställning av att döden kommer vara ”bra” kan även livet i sig levas bättre.

¹³ Jonas & Fischer, 2006.

¹⁴ Goldenberg, Hart, Pyszczynski, Warnica, Landau, & Thomas, 2006.

¹⁵ Connelly, 2003.

Sammanfattning av tidigare forskning

I min genomgång av tidigare forskning har jag funnit att det verkar finnas en distinktion, även om den är otydlig, av hur döden som ämne har behandlats. Som det framkommer ovan har döden antingen analyserats utifrån hur en kroppslig död hanteras och definieras av efterlevande¹⁶ och vårdexpertis¹⁷ eller hur skrällen inför döden hanteras psykologiskt och praktiskt av individen¹⁸. Även om den forskning som har fokuserat på individens hantering av döden lyft in kulturella aspekter, framförallt religionen, i dennes bearbetning av dödsskrällen så saknar dessa undersökningar individernas egen berättelse om sin syn på döden. De undersökta subjekten, eller snarare objekten, har antingen utsatts för experimentella stimuli¹⁹ eller till och med endast teoretiserats kring utan ett empiriskt underlag²⁰. Å andra sidan lyfter de studier som har studerat döden ur ett kulturellt/socialt och institutionellt perspektiv inte fram subjektets förgänglighet. Här har fokus hamnat på den kroppsliga döden, dess orsaker och förklarande definitioner, och de efterlevandes bearbetning av den efterföljande sorgen av en anhörigs bortgång. I flera av studierna lyfter författarna fram individens skräck inför döden men för endast vidare detta resonemang att gälla objektiva kvaliteter vad avser kroppen, dess vidare icke-existens och människors förhållande till detta.

Det saknas, så vitt jag kan se, undersökningar som lyfter fram subjektet och dess eget förhållande till döden utifrån ett empiriskt hämtat underlag. Min förhoppning är att en sådan studie ska kunna fylla den luckan och i största möjliga mån bidra till ökad förståelse av hur subjektets död och individen insikt om denna förgänglighet kunnat lämna plats för den medicinska kroppens död, en död som definieras, uppskjuts, behandlas och förklaras kulturellt och socialt.

Teoretiskt perspektiv och begreppslig ram

I följande avsnitt har jag för avsikt att presentera de teoretiska perspektiv som har varit centrala för hur jag utvecklat frågeställningen och för hur jag kommer att närma mig samt analysera det framkomna resultatet. Till att börja med ska jag ge en översikt över det existentiella perspektivet inom socialpsykologin och sedan även lägga fram de begrepp som jag utgår från när jag analyserar resultatet. För att gå händelserna i förväg: det begreppsliga ramverket kommer att grunda sig i existentiella dimensioner men även utifrån ett kulturellt/socialt perspektiv.

Den här studien riktar sig mot att öka förståelsen mot ett av livets största mysterier, döden. Detta mysterium har fascinerat, och skrämt, filosofer och lekmän ända sedan medvetandet blev medvetet om livets förgängliga karaktär. Livet, och döden, innehåller grundläggande frågor som faller inom området för den existentiella filosofin och psykologin men har även utifrån de existentiella frågorna uppgifter som faller inom det humanistiska perspektivet. Rollo May hävdar att ”psykoterapins syfte är att göra människor fria”.²¹ May tillhör den tradition psykoterapeuter som införlivade ett existentiellt perspektiv i sina arbeten, som studerade hur existentiella frågor i den mänskliga tillvaron kunde utgöra livets bojor men även möjligheter till individens frigörelse. Min studie hamnar dock inte inom det psykoterapeutiska

¹⁶ Carr, 2003 samt Davies, 2005 och Murphy et al., 2003.

¹⁷ Timmermans, 2005 och Zilberfein, 2003.

¹⁸ Connelly, 2003 samt Goldenberg et al., 2006 och Jonas et al., 2006.

¹⁹ Jonas et al., 2006 och Goldenberg et al., 2006.

²⁰ Connelly, 2003.

²¹ May, 2001, s. 26.

området även om jag har en förhoppning att en läsning av denna uppsats kan ha effekter i individens liv eller om möjligen i alla fall ge en ny insikt om frågor som rör liv och död.

De frågor som den existentiella inriktningen inom socialpsykologin studerar är i första hand riktade mot individens liv men individen existerar inte i singularis utan får betydelse först i pluralis. Kollektiv och individ existerar i ett dialektiskt samspel där båda är ofrånkomligen nära sammankopplade. Individens existentiella karaktär inverkar på kollektivet och kollektivets beskaffenhet påverkar i sin tur individens existensform.²² En individ är alltså inte så mycket utan det samhälle denne lever i, likaså kan samhället inte existera utan dess individer. De existentiella frågor som individen ställer sig i sin vardaglighet påverkar kollektivets kulturella uppfattningar samt inverkar genom kollektiva hanteringar och kulturella föreställningar om existentiella spörsmål. Således påverkar och formas samhällsliga institutioner av individens tillvaro²³ där även kulturen hämtar sin näring ur och utnyttjar människans livsvillkor²⁴. Existentiella frågor, speciellt rörande döden och ångesten inför den, är ofrånkomligen närvarande på både individuell och kollektiv nivå där varje samhälle och kultur har sitt sätt att hanteras med det mänskliga livets gåtor.

Jag har valt att studera döden främst utifrån det existentiella perspektivet inom socialpsykologin. Varför? Jag anser att det är just det perspektivet med dess begreppsliga område som bäst kan svara på existentiella frågor, i mitt fall speciellt frågor om dödens närvaro i människans liv. Jag har till min hjälp för att förstå dödens innebörd även använt mig av Anthony Giddens och Zygmunt Bauman som på sina sätt reflekterar och analyserar de existentiella frågornas betydelse ur ett samhällsligt och kulturellt perspektiv. Orsaken till att jag valt just de begrepp som jag nedan ska presentera och som jag utgår ifrån i min analys av empirin är för att jag anser att de är lämpligast för att förstå individens förutsättningar för dennes hantering av döden både vad gäller de existentiella men även de samhällsliga villkoren. Härnäst kommer en kort introduktion av det existentiella synsättet.

Existentialismen

Som specifik rörelse inom vetenskapen, vad vill existentialismen föra fram? Eller snarare, vad var och är den en reaktion emot? Allt sedan upplysningstidens början någon gång på 1600-talet har människans förnuft stått i centrum för samhällets utveckling och varit lösningen på alla de problem som denna utveckling innebar. Med det stora genombrott som industrialiseringen innebar blev förnuftet likställt den tekniska rationaliteten och ”det stora löftet” gav en förhoppning av att den nya tiden skulle innebära tekniska framsteg som gav materiellt välstånd och ”lycka åt största möjliga antal människor”.²⁵

Det som började med en förhoppning om en bättre framtid infriades inte och allt fler och fler höjde sina röster mot den avhumanisering och avpersonifiering som industrialiseringen innebar. En industrialisering som tenderade att förvandla människan till en maskin med syftet att bättre passa det industriella systemet.²⁶ Just denna anpassning av människan till en värld där det tekniska förnuftet är skilt från känsla och vilja har bidragit till människans avhumanisering, fragmentering och segmentering.²⁷

²² Fromm, 2003, s. 42.

²³ Giddens, 1997, s. 9-10.

²⁴ Bauman, 1992, s. 22.

²⁵ Fromm, 2003, s. 25.

²⁶ May, 2005, s. 76.

²⁷ Ibid., s. 98-99.

Det var ur denna kris som det existentiella synsättet uppstod och med en ambition att upphäva motsättningen mellan materialism och idealism, subjekt och objekt. Vare sig det gäller konsten, filosofin, psykologin eller litteraturen strävar den existentiella inriktningen efter att förstå människan bortom den klyfta mellan subjektet och objektet som kom med industrialiseringen. Den existentiella inriktningen uppstod specifikt i samband med Kierkegaard protest mot Hegel och dess rationalism. May beskriver konflikten mellan filosoferna: "Hegel satte ett likhetstecken mellan den abstrakta sanningen och verkligheten, vilket enligt Kierkegaard var en illusion. Sanningen existerar endast i den mån individen själv frambringar den i handling".²⁸

Existentialismen studerar människan i hennes verkliga liv och försöker genom analysen ge en bild av människan i hennes existens, såsom individen framträder och tillblir. Existentialismen vill gå bortom den vetenskap som reducerar och distanserar människan till ett objekt där hon beskrivs i form av statistik, mönster, mekanismer eller substanser. Inte heller vill existentialismen enbart se till subjektet isolerat utan strävar efter att förstå och förklara "en verklighet bakom både det subjektiva eller objektiva", eller som May uttrycker det när han beskriver existentialismens uppgift: "vi måste inte bara studera en människas erfarenhet som sådan ... utan vi måste framför allt studera den människa som gör erfarenheten".²⁹

Dualistiska förhållningssätt i det existentiella livet

Inom existenspsykologin presenteras analyserna ofta genom att särskilja mellan människans två olika former av levnadssätt. Dessa två olika former av existens för människan kännetecknas av vad jag nedan kallar "det reducerade jaget" och "det fullständiga jaget". Den första existensformen kännetecknas av ett "artificiellt" liv där varje mänsklig handling är falsk gentemot det sanna självet och fångad i en illusion av frihet. Dess motsvarighet utmärks av det autentiska där människan är fullständig i sitt vara och frihetens illusion är undansvept till förmån för det sanna. Dessa två typer av levnadssätt, som jag närmare kommer att gå in på nedan, ska ses som "idealtyper"³⁰. De är till sin form endast användbara i ett analytiskt sammanhang och ska inte ses som konkreta former för existens i det vardagliga livet, även om det finns människor som mer eller mindre strävar efter eller befinner sig närmare den ena eller andra polen i kontinuumet.

För May men även Erich Fromm skapar samhällets form förutsättningar för hur individen lever sitt liv. Likaså påverkar individen samhället genom sitt levnadssätt. Båda författarna menar att industrisamhället i sin kapitalistiska form har lett till en materialism och hedonism som präglar både samhället i sin helhet men även individerna.³¹ På grund av egoism och sökandet efter tillfredställelse tar sig människor till en existensform som kan slå tillbaka genom ångest och depression, och ett levnadssätt som döljer vägarna till äkta lycka och välbefinnande.

Det reducerade jaget

Erich Fromm presenterar den ena av människans upplevelseformer som ägandets livsform, eller "att ha".³² Denna form av levnadssätt kännetecknas just av människans strävan att äga

²⁸ Ibid., s. 61-62.

²⁹ Ibid., s. 65.

³⁰ Se Max Webers beskrivning i Boglind, Eliæson & Månson, 2005, s. 146-148.

³¹ May, 2001, s. 23, se även Fromm, 2003, s. 27ff.

³² Fromm, 2003, s. 97ff.

sin värld, omgivning och andra men även sin kropp och sig själv. I detta förhållande ses varje ting som en egendom med rätt att förvärva, bruka och förkasta. Individens lever i en värld av ting där denne själv som subjekt blir objekt både genom sig själv³³ och genom andras objektifiering. Kroppen får en särställning i denna form av levnadssätt. Individens sluter upp bakom ägandeformen och vad är ett "jag" utan ett "ha", eller som Fromm så träffande uttrycker det, "om jag är vad jag har och jag förlorar vad jag har, vad är jag då?".³⁴ Individens har en kropp och denna kropp som individens har ligger fullständigt under rätten att äga objektet. Kroppen blir inget annat än ett objekt hemmahörande bland alla andra objekt, redo att investeras i, där man naturligtvis ser att detta ger en viss avkastning, eller förkastas. I det moderna samhället kan man ständigt se uttryck för det genom en allt större strävan efter en kropp som är ideal i sammanhanget. Individens investerar i en viss typ av mat, träning och till och med försköning av kroppen genom allehanda kirurgiska ingrepp. Uppnås den av kollektivet reglerade kroppen uppnås belöningen genom de följande gillandena. "Ja, jag har denna underbara kropp och jag har lagt ner en hel del tid och pengar för att uppnå detta." Är man inte nöjd med den kropp som följer med kan man alltid förkasta den, återigen kan detta uppenbara sig genom operationer eller genom ett avståndstagande som leder till viktrelaterade sjukdomstillstånd.

Trots att individens uppfattar kroppen som naturlig behandlas den som ett artificiellt föremål. Att kroppen uppfattas som ett konstgjort ting relaterar till det förtingligande som sker på grund av individens levnadssätt och samhällets form. Kroppen betraktas inte som en del utav individens själv och därför blir varje handling i individens beteende en oäkta handling. Individens handlingar och beteende är endast ett resultat av det samhälle denne lever i, ett samhälle som strävar efter att förvärva och förbruka föremål. Därför är den individuella friheten en illusion då alla individens handlingar strävar att på samma sätt äga föremål i sin omgivning, inklusive sin egen kropp. Denna existentiella frihet³⁵, som May kallar den, är för individens begränsande. May menar att friheten att handla, vars ovanstående benämning inte ska förväxlas med filosofins inriktning³⁶, är reglerad av de kollektiva normerna vad gäller individens handlingar. Individens handlingar är en fråga om val och beslut möjliga utifrån yttre kriterier vilka således stryker möjligheten till subjektets frihet. När vi står framför spegeln och betraktar våra kroppar är de beslut och val av vad vi gör med denna kropp, vad gäller den existentiella friheten, begränsade av hur omgivningen kommer att uppfatta oss. Vi klär oss efter val som är baserade på yttre omständigheter, inte efter inre beslut, och förhållandet till kroppen blir som vilken annan i världen av objektrelationer. Våra handlingar mot denna kropp, och även andras kroppars, existens är oegentliga handlingar enligt Martin Heidegger.³⁷ Individens oegentliga handlingar är oärliga och manipulerar både omgivning och individens själv. Handlingar vars ursprung är grundade i den förtingligande världen av anonymitet och kollektivets karaktär av "das Man"³⁸, det vill säga föreställningen om massan som objektets karaktär av "det/den", är en flykt från individens själv som subjekt. När individens handlar oegentligt är dessa beslut flykt från det egna subjektets karaktär och i den meningen är friheten endast begränsad till dess existentiella form (här i Mays betydelse).

Våra kroppar är inte våra egna längre. Kroppen har beslagtagits av kollektivet som ett objekt bland alla andra objekt. Detta har lett till att vi själva betraktar vår kropp som ett objekt

³³ Ibid., s. 106.

³⁴ Ibid., s. 140.

³⁵ May, 2001, s. 57-58.

³⁶ Ibid., se not. s. 57.

³⁷ Benktson, 1971, s. 25-26, se även Deurzen, 2003, s. 62-65.

³⁸ Benktson, 1971, s. 24.

utanför vårt eget subjekt vilket leder till att uppfattningen om kroppen är en oäkta bild baserad på kollektivets benämningar. Våra handlingar blir således oäkta och kroppens egenskaper blir manipulerbara i enlighet med ett tings karaktär. Allt inom ramen för den frihet som kommer utav det samhälle som strävar efter objektets manipulerbarhet.

Det potentiella jaget

Motsatsen till den ovanstående livsformen är ett vara-i-världen. Här är det inte den mätbara och beskrivbara kvantiteten hos det förtingligade som ligger till grund för levnadssättet utan subjektets kvalitet. Fromm menar att varandets livsform syftar på en individens sanna och äkta förhållningssätt till sitt eget subjekt, men även föremåls, faktiska natur.³⁹ En individ som lever på det här sättet erkänner både sin egen och omgivningens unika karaktär. I mötet med en annan människa är individen ett totalt "jag", kroppen är en förlängning av subjektet, och den andre personen uppfattas som ett eget unikt och totalt "jag".⁴⁰ Varken den egna kroppen, eller någon annans, uppfattas som ett objekt utanför en själv. Det är ens subjektiva upplevelse som står i centrum, av den egna kroppen och föremål utanför en. Man förhåller sig inte till kroppen som en ägodel utan den *är* en del av en själv, kroppen kan varken investeras i eller tas avstånd ifrån, och varje sådant försök reducerar subjektets kvalitet av upplevelsen att vara-i-världen.

Vad gäller kroppen och dess aktivitet⁴¹ är ens handlingar i världen äkta i förhållande till subjektet. Individen upplever inte att sina handlingar är främmande utan att de har sitt ursprung i subjektet, alltså det råder en fullständig närhet till kroppen som ett handlande subjekt. Sådana handlingar är i Heideggers mening "egentliga"⁴² där varje egentligt beslut baseras på den medvetenhet som kommer av att vara i världen. Medvetenheten om handlingens "egentlighet" har karaktären av sanning och äkthet, och individens agerande gentemot sig själv och andra är inte ett undandragande till anonymitetens bakgator utan kännetecknas av en strävan efter medvaro-upplevelse av både andra och sin egna kropp i världen. Vid varje möte med en annan individ kommer denne att erkännas som ett "du" och inte ett "det". Relationen mellan individerna kännetecknas av ett möte mellan "jag" och "du" vilket fråntar "das Man" (det) dess anonyma karaktär⁴³. Genom att "das Man" fråntas sin anonymitet kan subjektets frigörelse ske, eller snarare en existentiell förändring av individens förhållningssätt och levnadssätt, från den objektiva naturen. Individen uppnår en "frihet att vara", en essentiell frihet, som inte är begränsad av den yttre handlingens konsekvenser.⁴⁴ Denna inre frihet är subjektets och medvetandets totala och obegränsade rörelsefrihet. Individens tankehandling och reflektion är inte begränsad av det normgivande kollektivet, eller den enskilde.

Individen ansluter sig inte till den konformitet som gäller och inte heller ansluter sig denne till att manipulera kroppen och andra som hör till en objektvärld. Det finns inget avstånd mellan individen och dennes kropp, individen är ett fullständigt subjekt som upplever sin unika karaktär i varje stund av sitt liv. Den medvetenhet som följer ett levnadssätt som innebär ett vara-i-världen är fritt från falskhet och onaturlighet. Individen söker inte att förstå sig och sin kropp i syfte att bevara en önskvärdhet hos andra, och inte heller blir kroppen ett föremål

³⁹ Fromm, 2003, s. 51.

⁴⁰ Ibid., s. 116.

⁴¹ Ibid., s. 120.

⁴² Benktson, 1971, s. 25-26.

⁴³ Deurzen, 2003, s. 64.

⁴⁴ May, 2001, s. 59.

för objektifiering där ett tings egenskaper kan bibehållas eller omarbetas för en stund av stjärnglans med förhoppning av en följande varaktighet.

Odödlighetens mäklare, experterna och konfiskeringen av erfarenheten

I det här avsnittet är det samhällets roll för hur individen upplever sitt liv och sin vardag som kommer att tas upp. De två sociologer jag utgår ifrån är Zygmunt Bauman⁴⁵ och Anthony Giddens⁴⁶. Även om de i sina analyser benämner samhället antingen som högmodernt eller postmodernt är det inte min avsikt att bedöma samtida samhällets totala karaktär. De begrepp jag har valt ut som del i analysarbetet framöver är enligt mig bäst lämpliga för att kunna belysa samhällets inverkan på individens förhållningssätt till döden, och livet, samt bäst kan ge ökad förståelse för relationen mellan individens vardag och samhällets organisering.

Utan människans medvetenhet om livets förgänglighet skulle inte kultur existera.⁴⁷ Kulturen livnär sig på individens skräck inför den ofrånkomliga tomheten som följer av dödens inträffande. Kulturen utnyttjar detta faktum och "[d]en *individuella* döden kan annulleras *kollektivt*".⁴⁸ Kulturen blir således odödlighetens förlängda arm i syfte att upplösa individens förgänglighet till förmån för ett kollektivt bevarande av individens fortsatta sociala existens efter inträffandet av döden. Bauman förklarar att kulturen har två grundläggande verksamheter som kollektivt tar itu med döden.⁴⁹ Den ena har med överlevnad att göra och tar itu med döden under individens liv genom organisering av metoder som skjuter upp dödsögonblicket. Inom detta område tillhör de professionella inom medicin och annan vetenskaplig forskning som tar fram medel för att fördröja dödsögonblick och förlänga liv. Den andra typen av verksamhet tar itu med odödligheten och dess mål är en förlängning av individens fortsatta existens efter döden. Kulturens arbete på detta område ger individen en förhoppning av att bli ihågkommen för sina livsgärningar och om inte bli en historisk erkänd personlighet åtminstone finnas i minnet för de efterlevande.

Vad gäller kulturens verksamhet för odödlighetsskapandet så finns här professionella som genom historien handskats med att odödliggöra individer. Dessa av kulturen tillsatta *odödlighetsmäklare*⁵⁰ har den expertkunskap för att varaktiggöra individens liv vidare efter dennes död. Genom allehanda ritualer och metoder för dessa "odödlighetsmäklarna" vidare minnet av individen. De har benämnt sig som bland annat religiösa experter, levnadstecknare, historiker, författare och konstnärer där deras verk i form av släktträd, runstenar, dödsrunor, gravstenar, böcker eller tavlor har satt den avtecknade för eftervärldens beskådning. I dagens samhälle har denna verksamhet främst övertagits av annonsörer och tv-producenter där en stunds exponering i den kulturella etern kan ge individen en förhoppning om en varaktighet bortom dess dödlighet.⁵¹

Den skräckfyllda döden får individen att vända sig till kollektivet och kulturen för hanteringen av förgänglighetens faktum där de av kulturen givna verktygen ger individen möjlighet till odödlig varaktighet. Institutionaliseringsen av områden som bland annat hanterar döden har gett upphov till expertsystem inom ramen för den institutionella verksamheten, helt enkelt

⁴⁵ Bauman, 1992.

⁴⁶ Giddens, 1997.

⁴⁷ Bauman, 1992, s. 46.

⁴⁸ Ibid., s. 69.

⁴⁹ Ibid., s. 15-16.

⁵⁰ Ibid., s. 79, 109.

⁵¹ Ibid., s. 235.

professionella dit individen kan vända sig till vid konfrontation med existentiella, eller andra, frågor. Samtidigt utgör denna institutionalisering av livets ytterligheter och innehåll en ”konfiskering av erfarenheten”⁵² som avgränsar individen från det skrämmande, smutsiga och absurda. Individens erfarenheter av till exempel sjukdomar och den skrämmande döden behandlas och hanteras inte av individen utan av samhällets kollektiv genom de institutioner som önskar att undanröja dessa nämnda exempels utgörande hot mot kulturen.⁵³ Det som tidigare återfanns i individens vardag är numera placerat på sjukhus, vårdhem och bårhus under översyn av den för utbildade expertisen. Kroppen har blivit ett fall för de professionella som övervakar, orsaksförklarar och definierar sjukdomar, kroppsliga tillstånd och döden, en avhumanisering i kulturens tecken.⁵⁴ Dessa kulturella åtgärder som faller inom ramen för en institutionell verksamhet och med syfte att erfarenhetskonfiskera, i det förmoderna samhället, vardagliga företeelser relaterar till vad som tidigare nämnts som en hantering av både överlevnaden och odödligheten. För den medicinska expertisen, till exempel ”dödsmäklarna”⁵⁵, är det naturligtvis av vikt att de under kulturens beskydd har ensamrätt att behandla och definiera tillstånd orsakade av sjukdom eller död. Uppskjutandet av all form av utträde ur existensen är naturligtvis av godo för den, inför döden, skräckslagne individen. Vad gäller individens överlevnad och en fortsatt social och kulturell varaktighet efter döden finns här andra experter som vi kan vända oss till. Har individen ett intressant liv kan detta nedtecknas av ett biografiskrivande proffs, för andra kan individens fortsatta existens möjliggöras av upprättandet av testamente hos en advokat där insamlade ting kan fördelas bland de efterlevande som ett minne av en ”betydelsefull” närstående. Individens önskan av att fortsatt ”liv” efter döden kan sättas i hopp endast till att de föremål som efterlämnas påminner om personens levnad.

Tiden

En annan viktig aspekt är skillnaden mellan tidsuppfattningen i respektive levnadssätt. Heidegger tar upp att människan har fått en ”vulgär tidsuppfattning” som innebär att tiden uppfattas av individen som oändlig, och inte knuten till dennes begränsade existens.⁵⁶ Individen förhåller sig till tiden som om den vore oändlig och därmed som om den befann sig utanför det egna livets begränsade tid. En tid som får denna egenskap av varaktighet i relation till individen ligger inom ”ägandeformens” levnadssätt.⁵⁷ Individen har haft ett förflutet och har en framtid vilken kan likt ett föremåls beskaffenhet manipuleras. Vi planerar en framtid som om den vore självklar och inbillar oss även om händelser bortom vår egen tid. Tiden förvärvas som en egendom genom att få det flyktiga ögonblicket att stanna upp och skjutas upp till en illusorisk oändlighet. Den förgängliga kroppen blir den flyktiga tidens främsta huvudmål och genom att medicinera, operera och motionera skjuter vi upp tiden för döden och skönhets nedgång. Tiden förväxlas med det oändliga och dess anknytning till kroppen får oss att tro att tiden är en objektiv manipulerbar enhet. För samhället och kulturen är tiden endast ett verktyg för att skapa historia av de levande genom ett odödligförklarande.⁵⁸ Kulturellt bevarande av de döda ger individen en förhoppning av odödlighet hos det efterlevande kollektivet, dock en skenbar odödlighet där kulturens förvanskning av tiden, genom skapandet av historia, snarare bevarar och odödliggör kulturen än individen.

⁵² Giddens, 1997, s. 186.

⁵³ Bauman, 1992, s. 173-174.

⁵⁴ Ibid., s. 175.

⁵⁵ Timmermans, 2005.

⁵⁶ Benktson, 1971, s. 13.

⁵⁷ Fromm, 2003, s. 159-162.

⁵⁸ Bauman, 1992, s. 212-213.

Sammanfattning av den teoretiska presentationen utifrån uppsatsens frågeställning

Presentationen av ovanstående teoretiska perspektiv och för analysen de begreppsliga verktygen omfattar till största del två olika levnadsformer, samt synsätt för hur samhället organiseras kring och hanterar liv och död. Det här korta avsnittet kommer att som ett första led i det arbete som följer under analysen av det insamlade materialet presentera en preliminär tolkning av hur de valda teoretiska perspektiven och dess begrepp relaterar till studiens frågeställning och syfte. Jag vill understryka att denna preliminära tolkning snarare är en del av min förståelse inför den kommande analysen, och inte någon form av slutsats.

Studiens syfte är att undersöka hur spänningen mellan samhälle och individ ser ut med avseende på hanteringen av döden, samt utifrån detta undersöka hur och om individen skräck inför döden hanteras genom en undanträngning av subjektets förgänglighet till förmån för den kroppsliga döden. Den erfarenhetskonfiskering som experterna står för tillsammans med samhällets organisering medför en särskiljning av döden där individens förhållande till döden antar någon av de två formerna, ”objektets död” och ”subjektets död”. Med objektets död avser jag den förtingligade kroppsliga döden och individens förhållande till kroppen kännetecknas av ägandets form. Kroppen får, likt ett föremål, ett värde som individen klamrar sig fast vid.⁵⁹ En kropp som bearbetas och investeras i och där varje beslut (oegentligt) strävar efter att upplösa föremålets begränsade varaktighet så att det kan odödliggöras för all framtid. Tidsuppfattning är knuten till objektets karaktär och den förtingligade kroppen ger individen en illusion av fortsatt (kulturell och social) existens efter döden. Objektets död blir för individen inte så skrämmande, det finns trots allt tekniker och metoder för att förlänga liv. Dess motsvarighet är subjektets död. Med subjektets död avser jag det levnadssätt där individen är i, eller så gott som, fullständig medvetenhet om sin existentiella förgänglighet. Kroppen som objekt uppstår inte utan det är en integrerad del med subjektet. Individens skräck inför döden må vara totalt omstörtande men ett accepterande av livets totala upphörande kan komma som en befrielse och leda till en känsla av total frihet av att bara vara.⁶⁰ Att acceptera subjektets död och inte finna sig i att objektivera sig själv, sin kropp och andra öppnar ögonen för den kortvariga existensen unika möjligheter till fullständig upplevelse.

Människor lever i ett samhälle där döden har placerats och hanteras i institutionella miljöer, paradoxalt nog så möts individen varje dag av döden genom de massmediala bilderna. Konfiskeringen av erfarenheten sker alltså inte bara inom de institutionella miljöer där kroppen behandlas som ett objekt ifråga om expertisens medicinska ingrepp, vård av kroppen eller till och med preparering av döda kroppar. Konfiskeringen sker mitt framför oss, i tv-apparaterna. Tekniken avskiljer den tittande individen från den omedelbara upplevelsen av döden och massmediala producenter odödliggör, och objektifierar, kroppen. Människan främmandegörs inför sin egen förgänglighet genom samhällets reducering av subjektet till ett objekt, och genom individens skräck inför den egna döden.

Det är min förhoppning att det nu har framgått vilket teoretiskt perspektiv samt utifrån denna vilken inledande tolkning jag kommer att utgå ifrån i analysen. I nästa avsnitt kommer jag att

⁵⁹ Fromm, 2003, s. 158.

⁶⁰ May, 2001, s. 104-105.

presentera min metodteoretiska utgångspunkt och även redogöra för tillvägagångssätt vid urval och insamlandet av empirin.

Metod

Utifrån min frågeställning där jag vill förstå individens egen berättelse om döden valde jag att göra en kvalitativ undersökning. Här är det individens berättelse som står i centrum. Redan begreppet "berättelse" förutsätter att studien kommer att angripa frågeställningen kvalitativt. Innebörden av en berättelse kan inte fastställas genom kvantitativa mätprocedurer där en förståelse av berättelsens värld kan uppnås genom ett statistiskt underlag med alla dess tabeller och diagram. En berättelse kan endast förstås genom att läsaren sätter sig in i berättelsens värld och dess innebörder genom att begreppsliggöra den för sig själv för att på så sätt kunna förmedla berättelsen till sin omgivning. Det kvalitativa angreppssättet innebär med andra ord att begreppsliggöra individens verklighet genom dennes berättelse för att på så sätt få en djupare förståelse om döden så som den uppfattas i personens värld.⁶¹

Det hermeneutiska angreppssättet

Som metodologisk utgångspunkt valde jag den hermeneutiska traditionen. Ordet "hermeneutik" härstammar från de antika grekernas mytologi där Hermes hade rollen som budbärare mellan gudar och dödliga. Denne hade en förmedlande roll där uppgiften var att "översätta" gudarnas ofta tvetydiga budskap till ett språk som på ett bättre sätt kunde förstås av människorna. Det grekiska ordet "hermeneuein" brukar ofta översättas till "att tolka" men ursprungligen var begreppet mycket mer mångtydigt där hermeneutiken byggde på att förändra livet för människorna genom att öka förståelsen och därmed ge ett nytt perspektiv på tillvaron.⁶² I grund och botten är hermeneutiken inte svårare än att den "handlar om något mycket allmänmänskligt: att tolka och förstå".⁶³

Inom hermeneutiken finns många grenar och här valde jag att tolka utifrån den *existentiella hermeneutiken*. Denna typ av hermeneutik bygger på Hans-Georg Gadamer och Martin Heideggers existentiella filosofi. Detta val gjordes utifrån min frågeställning men även utifrån den teoretiska perspektiv och begreppsliga ram som jag presenterade i förra kapitlet. Ämnet för denna uppsats är döden och subjektets uppfattning samt berättelse om livets förgänglighet, därför lämpar sig den existentiella hermeneutiken då den "söker tränga in i och förstå människans värld genom en djupgående analys av den mänskliga existensens grundbetingelser".⁶⁴ Utifrån detta synsätt är den existentiella hermeneutiken varken ett system för tolkning eller en vetenskaplig metodologi utan ett sätt att tolka det mänskliga inre precis på det sätt såsom tolkning och förståelse är grundläggande för vårt vara i livsvärlden. Dödens ständiga närvaro i det mänskliga livet är ett grundläggande villkor för livets yttranden och genom att tolka det mänskliga språket kan man finna en djupare förståelse av dödens närvaro i den mänskliga verkligheten.⁶⁵ Trots att den existentiella hermeneutiken har en avsaknad av "traditionell" metodologi så erbjuder den ändå vägledning för att angripa en frågeställning.

⁶¹ Eneroth, 1984, s. 49.

⁶² Ödman, 2005, s. 7-8.

⁶³ Ibid., s. 9.

⁶⁴ Ibid., s. 31.

⁶⁵ Ibid., s. 30-31.

Grundläggande hos Gadamer är att forskaren närmar sig undersökningens frågeställning med en öppenhet. Detta innebär att forskaren under samtliga faser av arbetet med studien strävar efter en öppenhet vad gäller förförståelse, tillvägagångssätt för insamlingen av material, analys av materialet eller slutresultatet. Dock menar Gadamer att öppenhet inte ska ses som en metodologisk rutin som bestämt införlivas i arbetet med studien utan dess förutsättning ligger i att inte påtvingas.⁶⁶

En annan aspekt som både Heidegger och Gadamer lyfter fram är att det praktiskt taget är omöjligt att utesluta sin förförståelse. Förförståelsen är grundläggande för att en förståelse överhuvudtaget ska uppstå.⁶⁷ För att vi människor ska förstå varandra och ting i vår verklighet måste vi helt enkelt använda oss av vår förförståelse. Att gå in i situationer utan att med hjälp av förförståelsen reflektera över sakens natur leder till att det nya och omvälvande blir svårt att upptäcka. Även om den mänskliga varelsen i sitt vara med världen alltid i någon form är beroende av sin förförståelse, eller traditionsbunden (där till exempel språket är den tradition som är otvivelaktigt inrotad i oss), så kan man ändå sträva efter en öppenhet vid mötet med en annan individ för att på så sätt öppna upp för att nya erfarenheter ska kunna uppstå. För forskaren ska denna öppenhet gälla för hur denne till exempel förhåller sig till sin teoretiska utgångspunkt men även att man är öppen för att nya erfarenheter ska uppstå vid mötet med individen vid insamlandet av material. Nya erfarenheter som kan sätta ens existens i "vågskålen".⁶⁸ Men nya erfarenheter har inte enbart konsekvenser för individen. Traditionen är inte ett "mumifierat" system utan möjlighet för revideringar. Som traditionens bärare och förmedlare kan individen genom tillämpning av ny erfarenhet öppna upp traditionen för förändring och nyansering.

För forskaren gäller det att vara öppen i mötet med den som man söker förståelse med. För att detta ska kunna uppstå är det av yttersta vikt att forskaren erkänner den andre som ett Du, ett subjekt. Det är i det intersubjektiva mötet som en gemensam "förståelsehorisont" kan uppnås där båda parterna kan komma i ett reflekterat förhållande till varandra och till den förståelse som uppstår.⁶⁹ Mötet sker på lika villkor där bägge parterna i ett gemensamt försök söker att lösa ämnets gåta genom dialogens karaktär. För forskaren innebär detta att inte se den andre som ett objekt där man endast försöker registrera dennes formuleringar, språk och uttalanden utan närmar sig den andre som ett Du, ett Du i mötet mellan Jag och Du. I mötet med den andre är det frågandets princip som öppnar och möjliggör för svarets riktning och omfång. Det är frågandet som ställer vetandet i ljuset och utmanar dess natur men även synliggör vad vi inte vet.⁷⁰

Vidare tar Gadamer upp "den hermenutiska cirkeln" (andra ser det som en "spiral"⁷¹) som lösning för att en förståelse av "pusslet" ska nås.⁷² Detta innebär att man utgår från delarna för att få en helhetsbild men samtidigt behöver man uppfatta helheten för att kunna urskilja delarna. Det råder ett dialektiskt samspel mellan helhet och del där varje upptäckande moment av nya delar eller ny helhetsbild för fram förståelsen till en ny vetandenivå. För forskaren kan detta betyda att förförståelsen uppfattar och tolkar helhetsbilden på ett sätt som förändras av att delarna studeras och den nya helheten som då uppstår kan förändra delarnas karaktär, allt i

⁶⁶ Dahlberg, Drew & Nyström, 2001, s. 110-111.

⁶⁷ Ibid., s. 120.

⁶⁸ Ödman, 2005, s. 84.

⁶⁹ Gadamer, 1997, s. 169-172.

⁷⁰ Ibid., s. 173-174.

⁷¹ Se Ödman, 2005, s. 82-84.

⁷² Gadamer, 1997, s. 137-138.

en oändlig process. Tolkanternas process är aldrig slutgiltig den är en del av förståelsens oändlighet där "bilden" och "slutresultatet" av det studerade endast är ett utsnitt i förståelsespiralens fortgående.

Urval

Avgörande för vilken typ av urval jag har gjort var i första hand tidsbristen. Av den anledningen valde jag ett bekvämlighetsurval. Med andra ord så sökte jag bland mina bekanta och deras bekanta efter personer som var intresserade av mitt uppsatsämne och min frågeställning. Utöver tidsbristen hade årstiden med alla dess helgdagar sina begränsande omständigheter med att hitta intresserade personer. De personer som var intresserade och ville ställa upp på ett samtal om livet och framförallt döden har en ålder mellan 25 och 37 år. Till en början hade jag ambitionen att ha en viss spridning vad gäller personernas åldrar för att på så sätt få ett intressant underlag, men efterhand upptäckte jag att det var svårt att hitta äldre personer som ville prata om döden. Trots problem med att hitta samtalspersoner var det givande att samtala med de personer som ställde upp eftersom de verkligen ville prata om döden. Dessutom var det ett av mina kriterier vid urvalet, att det skulle finnas ett genuint intresse för att öka sin egen och min förståelse om döden och livets förgänglighet. En annan anledning till att jag valde personer med ovanstående åldersintervall var för att de är i ungefär den ålder jag är i, och således möjligen en liknande livssituation, föreställning om framtiden och om livets slut.

En annan orsak till att jag valde mer eller mindre bekanta för att samtala med var bristen från terapimöjligheter från min sida. Som jag ser det kan reflektioner och prat om döden och den egna förgängligheten ge upphov till ångestfyllda tankar. Då jag inte har möjlighet att erbjuda någon form av terapi vid sådana situationer, utöver min egen förmåga att trösta, såg jag det som problematiskt att samtala om döden med för mig helt okända människor. Dels för att dem kan uppleva en frustration vid eventuell ångest på grund av att jag inte är en adekvat källa för tröst och dels för att jag skulle tycka att den uppkomna situationen är obehaglig och genom det förvärra situationen.

Inte heller tog jag särskilt stor hänsyn till könsfördelningen vid urvalet då syftet med min frågeställning inte är att söka efter att förstå skillnader mellan könens föreställningar om livets förgänglighet. Trots att studiens syfte inte är att förstå könsskillnaderna vad gäller ämnet så blev fördelningen mellan könen så att tre kvinnor och två män intervjuades.

Intervjuer

Det tillvägagångssätt jag valde för att samla in underlaget för mina tolkningar var intervjuer. Syftet var att genom samtal få en bild av deras livsvärld men framförallt deras egen förståelse och tolkning av fenomenet ifråga. Och genom samtalet försökte jag få en bild av deras egna föreställningar av livets förgänglighet för att sedan genom en djup analys tolka deras berättelser och på så sätt få en ökad förståelse av fenomenet. Rubriken till trots så ska jag i fortsättningen undvika begreppet "intervju". Begreppets innebörd har enligt mig en viss negativ klang och slår man upp ordet "intervju" i ett uppslagsverk får formen en betydelse "som primärt syftar till utfrågning av en person", och förklaringen av begreppet fortsätter med betydelsen, "[d]en äldsta formen finns i förhöret".⁷³ Detta antyder att mötet med personerna skulle vara av enkelriktad karaktär, där någon av parterna i viss mån utgör ett slags objekt,

⁷³ Nationalencyklopedin, 2006, [via Internet].

vilket inte är min avsikt utan den är däremot att sträva efter dialogens natur med ett gemensamt försök till ökad förståelse. Så hädanefter använder jag antingen orden ”samtal”, ”diskussion” eller ”dialog” som på ett bättre sätt betecknar intersubjektivitet. Att personerna som ställde upp på ett samtal var, mer eller mindre, bekanta med mig ser jag inte som en nackdel. Tvärtom, den ovan nämnda intersubjektiviteten som forskaren bör sträva efter i en dialog med en annan person underlättades och bägge parterna uppskattade samtalet och såg det som givande.

I samband med att samtalspersonerna kontaktades första gången så informerade jag om studiens ämne och syfte. De som var intresserade av att ställa upp på en dialog kontaktades ytterligare ett antal gånger för att bestämma tid och plats för samtalet. Här fick personerna själva bestämma tiden och platsen för samtalet för att på så sätt få dem i största möjliga mån bekväma med situationen. Där det fanns möjlighet och intresse hände det att de personer som jag skulle träffa hade ”informella” samtal med mig om min studie innan de utsatta mötena.⁷⁴ Fördelen med dessa informella samtal, då det fanns tillfälle för dessa, var att personerna blev mer eller mindre förberedda innan de ”skarpa” samtalen då dem hade reflekterat över döden. Detta märktes i vissa av dialogerna och vissa erkände att dem hade funderat mer på döden efter att jag presenterat studiens ämne och syfte eller efter att vi hade haft de informella samtalen.

Innan respektive samtal informerade jag personerna ytterligare en gång om studiens syfte och frågeställning både muntligt och skriftligt. Ifråga om det insamlade materialet och presentationen av resultatet upplyste jag dem även om deras rättigheter och villkor samt mina skyldigheter vad gäller de etiska principerna vid samhällsvetenskaplig forskning.⁷⁵ Därför är samtligas namn fingerade som en åtgärd för att ytterligare säkerställa anonymiteten och skydda samtalspersonernas integritet.

Vid samtalen användes en relativt ostrukturerad samtalsguide⁷⁶ där jag endast hade satt upp teman som jag är intresserad av att få fram i deras berättelser. De teman som vi pratade om var naturligtvis relaterade till studiens syfte och frågeställning men till viss del även med min teoretiska utgångspunkt i åtanke. Anledningen till att jag inte ville ha semi- eller strukturerade samtal var därför att jag ville att mötena så mycket som möjligt skulle likna ett vanligt samtal men även vara öppna enligt den princip som eftersträvas i hermeneutisk forskning och som beskrevs ovan. Under samtalen undvek jag att anteckna överhuvudtaget för att i största möjliga mån koncentrera mig på dialogen och för att försöka sätta mig in i samtalspersonens livsvärld och kunna förstå personens föreställningar. Samtalen spelades in på en digital ljudupptagningsapparat och transkriberades senare för att på så sätt få skriftliga källor att använda vid analysen. För att vara ekonomisk med tiden skrevs transkriberingarna tillräckligt noggrant för att kunna fånga samtalspersonernas bild av vad som framkom under dialogerna, dock skrevs inte samtalen ut på en sådan detaljnivå som är bruklig vid systematisk textanalys. När jag använder mig av citat från transkriptionerna så har jag till viss del anpassat jargong och talspråk till textspråk för läsbarhetens skull och på så sätt förhoppningsvis underlättat för läsaren.

⁷⁴ Det vill säga, vi pratade om döden rent allmänt där vi ibland delvis berörde denna studies frågeställning. Det var vardagligt lediga samtal som varken skedde i strukturerad form eller med inspelningsapparat.

⁷⁵ Forskningsetiska principer, 1990.

⁷⁶ Bryman, 2002, s. 301.

Analys

Vid analysen har jag använt mig av transkriptionerna som underlag för mina tolkningar. När jag har arbetat med det empiriska materialet har jag gång på gång återvänt till studiens frågeställning och syfte för att påminna mig om vad det är jag försöker att förstå. Jag har även till viss del återvänt till det teoretiska perspektivet och den begreppsliga ram jag utgår ifrån. Här har jag haft i åtanke den ovan beskrivna uppfattningen om förförståelsen inflytande i tolkningen. Då förförståelsen aldrig helt kan sättas åt sidan har jag därför med viss försiktighet låtit den teoretiska utgångspunkten medverka under analysen. Framför allt var det för att jag främst ville ha en öppenhet mot empirin och för att genom min tolkning av empirin lyfta fram begrepp som grundade sig i materialet och var empirinära; lyfta fram begrepp som kan synliggöra samtalspersonernas livsvärld och öka förståelsen om dödens ”inverkan” i individens vardag.

Genom hela arbetet med analysen av empirin har jag växlat fokus mellan delar i empirin och materialet som helhet. Jag har växlat mellan att försöka förstå enskilda samtalspersoners uttalanden och hela deras berättelse, mellan varje persons bidrag och hela gruppens skildring för att försöka få en dialog mellan de framväxta begreppen, teman samt centrala punkter och det empiriska materialet. Jag har försökt att vara öppen för empirin och under tolkningsprocessen inte tvingat mig på materialet utan stundtals väntat och låtit empirin ”tala” samt ställa ”frågor” till mig.⁷⁷ När det har vuxit fram frågor ur materialet har jag stundtals återvänt till Heidegger, Fromm och May samt Bauman och Giddens för att få en djupare förståelse av personernas existentiella livssituation och samhällets inverkan på individerna. Den teoretiska bakgrunden men även min egen reflektion och erfarenhet samt det ständiga återvändandet till frågeställning och syfte har fört tolkningen framåt vid analysen och förhoppningsvis gett en nyanserad bild av hur döden påverkar samhälle och individ.

Resultat

I föregående avsnitt presenterade jag de tillvägagångssätt jag använt mig av vid urval, insamling av empiri och analys. I det här kapitlet kommer jag att redogöra för teman, de delar i helhetsbilden, som framkommit vid analysen av samtalspersonernas berättelser. Jag ska även presentera tolkningar av individernas existentiella perspektiv och deras perspektiv i förhållande till samhället utifrån de teorier och begrepp som presenterades i ”Teoretiskt perspektiv och begreppslig ram”.

Till att börja med ska jag presentera en kortfattad beskrivning av samtalspersonerna för att ge läsaren en bild av dessa. Därefter ska jag redogöra för de teman som jag har funnit i samtalspersonernas berättelser. Dessa teman utgör de delar i helhetsbilden där denna bild representerar samtalspersonernas förhållande till döden. Detta avsnitt kommer att vara empirinära där citat från samtalspersonerna kommer att exemplifiera de teman jag funnit. Sedan kommer jag att redovisa min helhetstolkning av det individuella perspektivet utifrån de presenterade teorierna av Fromm, May och Heidegger. Jag avslutar med att presentera min tolkning av det individuella perspektivet utifrån ett samhällsperspektiv och utifrån Giddens och Bauman.

⁷⁷ Ödman, 2005, s. 21.

Kortfattad beskrivning av samtalspersonerna

Erik är 27 år och förlorade sin far för tre år sedan. Förlusten av fadern var jobbig för Erik, och hans familj, men dock inte helt oväntad i och med att fadern varit sjuk en tid innan. I samband med förlusten av fadern upplevde Erik att det även var mödosamt med allt praktiskt som skulle ordnas efteråt. Trots att flera anhöriga till Erik gått bort så har han inte egen erfarenhet av att se en död människa. Sin egen död upplever Erik som skrämmande och han är väldigt rädd för den. Han skulle gärna se sig själv som odödlig för att slippa våndas med tanken om döden men även för att hinna med allt som ett dödligt liv inte tillåter. Om livet anser Erik att det är för kort och upplever att det är mycket som en människa ska hinna med innan livets slut. Trots detta upplever inte Erik att en stress inför livets korta varaktighet. Han planerar inte långt i förväg och sätter inte upp speciella mål långt fram i tiden. Erik ser inte sig själv som en person med ett behov av materiella ting även om han upplever att en förlust av alla föremål skulle vara ett bakslag på grund av den långa tid det har tagit för honom att få ihop dessa. Efter sin egen död hoppas Erik att nära anhöriga och vänner kommer att minnas honom.

Frida har fortfarande sina föräldrar kvar och endast några släktingar har gått bort under hennes barndomsår. Frida har inte någon erfarenhet av att ha sett en död kropp personligen utan har endast vid några tillfällen besökt de gamla eller dödligt sjuka släktingarna på vårdhem eller sjukhus innan deras bortgång. Frida som är 27 år upplever att döden inte är så långt fram i tiden då livets år passerar så snabbt. Trots att hon upplever att åren passerar fort så planerar hon inte långt fram i tiden, dock har hon drömmar om familj och barn. Hon känner ingen rädsla inför döden och tycker att det är mer skrämmande med hur hennes fysiska tillstånd skulle vara som gammal och innan döden. Ifråga om hennes egen begravning har hon inte funderat så mycket på det men tycker inte att det spelar så stor roll för henne hur hon skulle bli begravd. Frida upplever inte att hon har särskilt stora behov av materiella ting men samtidigt upplever hon att samhället är sådant att det inte går att leva utan pengar och vissa föremål. Hon känner ingen oro för ifall hennes personliga tillgångar och föremål skulle försvinna men skulle helst inte vilja att hennes sparade fotografier försvann då dessa fungerar som minnen. För Frida spelar det inte så stor roll om hon blir ihågkommen av efterlevande men då hon själv kommer ihåg sina bortgångna släktingar tror hon att hennes efterlevande kommer att göra likadant.

Sofia som är 25 år förlorade sin far plötsligt när hon var i tonåren. Detta upplevde hon som mycket frustrerande och sorgligt, och än idag funderar hon på sin fars död. Sofia har även förlorat andra släktingar men upplevde inte detta lika ledsamt då dessa antingen var gamla eller sjuka. Sofia upplever inte någon rädsla inför själva döden men skräms av tanken på att ligga sjuk inför en förestående död. Vad gäller hennes föreställningar om begravningssätt så föredrar hon att bli kremerad på grund av en avsmak på tanken att den döda kroppen ska invaderas av maskar vid en jordbegravning. Dock ser Sofia helst att sådana saker som gäller hennes egen död och praktiska frågor kring den tas upp i dialog med anhöriga då hon upplever att sådana förberedelser är till fördel för både henne själv och de anhöriga. Livet upplever Sofia som stressigt och att det finns en viss press från samhällets sida vad gäller att tänka på ens framtid och då särskilt ekonomiskt. Trots att både samhälle och livet uppfattas som krävande så upplever Sofia att hon endast är i början av sitt liv och att det finns mycket kvar att vara med om och lära sig.

Magnus är 37 år och har relativt stor erfarenhet av döda människor då han har ett yrke inom sjukvården. Dock har Magnus inte haft nära anhöriga som har gått bort i förtid, endast äldre släktingar som avlidit av ålder eller sjukdom. Med anhöriga och familj har inte Magnus diskuterat döden men inom sitt yrke har han haft möjlighet att ventilera och reflektera tankar

om döden. Magnus upplever inte döden som skrämmande och ser den som en naturlig del av livet, dock tycker han att tanken på att någon slags sjukdom skulle orsaka döden är obehaglig. En annan aspekt som Magnus tycker är ledsam med döden, och som han möter i sitt yrke, är när den drabbar yngre personer. Magnus upplever det som orättvist och ser helst att andra och han själv dör av ålderdom. Magnus har familj och barn, och vill att hans barn ska få det så bra som möjligt, dock ser han sig själv inte som materialist. I och med att Magnus möter efterlevande och deras öden i yrket är han tveksam till att samla på sig tillgångar för att leva livet fullt ut som pensionär. Därför tycker han att livet ska levas fullt ut nu medan man har hälsan och möjlighet, och inte att man ska vänta tills kropp och hälsa är bräcklig. Sin egen död har Magnus inte funderat så mycket på förutom att han vill blir kremerad då han inte ser sig själv som speciellt religiös. Han hoppas även att barnen ska komma ihåg honom som en bra pappa.

Anna som är 27 år har ingen egen erfarenhet av att anhöriga gått bort plötsligt eller av att ha sett en död människa. De anhöriga som har gått bort har varit gamla och sjuka. Inom familjen har man inte diskuterat döden speciellt mycket men det har hänt att Anna har pratat med sin mamma om döden. Hon upplever inte tanken på hennes egen död som skrämmande men däremot upplever hon tanken på hennes föräldrars bortgång som ledsam. Helst vill Anna dö en naturlig död och har en rädsla för att komma i ett långvarigt och lidande sjukdomstillstånd som leder till döden. Hon har inte funderat särskilt mycket på hur hon vill bli begravnen men tycker att det är viktigt med att det finns en plats dit efterlevande kan gå. Hon brukar själv besöka sina döda anhörigas gravar. Anna har funderat på framtiden där tanken är att ha ett bra jobb, gifta sig och få barn, dock planerar hon inte eller sätter upp mål långt fram i tiden. För Anna är minnen viktiga och hon har en hel del fotografier som ett sätt att minnas personer och tillfällen. Hon tycker även att det är viktigt att bli ihågkommen efter sin död och är övertygad om att hennes anhöriga och vänner kommer att göra det. Därför tror Anna att hennes fotografier är viktiga då dessa kan komma att användas av efterlevande för att minnas henne och hennes liv.

Teman i samtalspersonernas berättelser

Här kommer jag att presentera samtalspersonernas berättelser genom teman. Dessa teman kan ses som mitt sätt att begreppsliggöra samtalspersonernas livsvärld och deras förhållande till döden utifrån deras egna berättelser om liv och död. Givetvis är det min tolkning som ligger till grund för delarna men dessa är emellertid grundade i empirin. Dessa teman, eller delar, i detta avsnitt kommer att sammanfattas kort i slutet av detta kapitel.

Dödens närvaro och frånvaro

Döden är ett ämne som en del av oss inte diskuterar särskilt mycket i vår vardag. Oftast "möter" vi döden genom media eller i de fall när en anhörig går bort. För samtalspersonerna har döden inte varit ett ofta förekommande diskussionsämne med föräldrar och familj. Döden har allt som oftast varit frånvarande och de intrång som den har gjort i samtalspersonernas livsvärld har oftast varit i samband med en anhörigs bortgång. Flera av samtalspersonerna uttrycker frånvaron av en diskussion med familjen om döden.

Anna:

Nej, vi är inte så känslosamma i min familj. ... det är ingenting som vi har diskuterat öppet, nej. Inte vad jag kan komma ihåg. Det är ju inte så många som har gått bort från släkten under mitt liv. ... Bara min gammelmormor och min farfar har gått bort som stått mig nära. Så det är bara dom gångerna man har behövt prata om det.

Frida:

Nej, det har vi inte gjort. Min morfar och mormor gick bort när jag var fyra och jag kommer ihåg att man var väldigt ledsen och så men det var väl ingenting vi pratade om, döden. Inte så att vi satte oss ner och samtalade om det precis.

För samtalspersonerna är det inte bara diskussioner om döden som har lyst med sin frånvaro, de flesta av samtalspersonerna saknar erfarenhet av att se en död människa i verkligheten. När de har varit på sina anhörigas begravningar har den döda kroppen dolts av kistan. Frida som har varit på två begravningar har själv inte sett en död människa och menar att *”det är väl inte så ofta man ser [en död människa] utan i Sverige är det väl mest stängda kistor, vad jag förstår”*. Av samtalspersonerna är det Magnus som har mest erfarenhet av döda människor. Han arbetar inom sjukvården och har varit med när ett antal människor avlidit men han har även tagit hand om döda för att förbereda kroppen för de anhörigas farväl. Trots att Magnus möter ”döden” i sitt arbete har han ingen erfarenhet av att diskutera döden hemma med familjen, varken i yngre år med sina föräldrar eller med sin familj som vuxen. Magnus menar att han inte pratar om döden hemma på grund av hans frus dödsskräck och ovilja att samtala om det ämnet men Magnus tycker inte att det heller behövs och resonerar, *”vi pratar ju mycket om [döden] på jobbet när det händer sådana saker, man har ju fått ut det där”*. Att döden och döda kroppar inte är så vanligt förekommande i samtalspersonernas vardag, med undantag för Magnus, är förståeligt. Om man inte arbetar inom vårddyrket eller liknande så finns det en oerfarenhet hos samtalspersonerna vad gäller ”döden”.

Samtalspersonerna beskriver hur anhöriga gått bort av ålderdom och/eller sjukdom, hur begravningar utspelats sig och hur det har samtalats om döden i familjen, eller snarare bristen på samtal. Samtliga samtalspersoner har förlorat någon äldre släkting och hos samtalspersonerna finns det en naturlig attityd till deras äldre anhörigas bortgångar. Döden har varit mer eller mindre förväntad och beskrivs som att det var en naturlig följd av dess orsaker, *”ja, han var gammal men han var sjuk också, han hade cancer ... så det var ganska väntat när han gick bort”* eller *”det var av ålder, du vet gamla människor, kroppen lägger av efter ett tag. Han åt mediciner och så var han ju diabetiker”*. Det finns en förståelse och insikt hos samtalspersonerna vad gäller andras död, speciellt när det gäller äldre. Döden är en naturlig del av livet och när man blir gammal så dör man helt enkelt, av ålderdom eller sjukdom.

När individer i samtalspersonernas omgivning avlidit i förtid och/eller plötsligt har detta upplevts som orättvist och överkligt. Magnus som tycker att en äldres död är naturlig och förklarlig uttrycker frustration när han beskriver de tillfällen på jobbet när unga människor avlidit, *”det är för jävligt, så jävla orättvist när dom yngre dör”*. Han menar att livet precis börjat för en i till exempel 20-års ålder medan en äldre som levt länge har hunnit med mer i livet och haft chansen att skaffa familj och göra saker i livet, vilket inte 20-åringen som dör i en olycka får möjlighet till. För Sofia vars far gick bort under hennes tonår upplevdes hans död som en jobbig situation då denna skedde helt plötsligt och oförberett, och än idag kan hon inte acceptera att han har gått bort. Även hon känner en frustration över faderns plötsliga bortgång och menar att det inte fanns någon anledning till varför han dog i förtid. Jag tolkar det som att livet förväntas ha en viss längd och alla avvikelser från denna förväntade längd ger en känsla av orättvisa, frustration och en viss överklighetsupplevelse bland de efterlevande samtalspersonerna. För Sofia blev mötet med den döda fadern vid begravningen en överklig upplevelse, *”när vi var och tittade på pappa när han låg där i kistan så såg han ut som en vaxdocka”*.

Samtalspersonernas upplevelse av överklighetskänslor återkom när vi diskuterade deras bild av döden i media. För dem var döden i tv-rutan något överkligt och "långt borta". Nyhetsinslag där krig, olyckor, förödelse och döda kroppar visas upplever samtalspersonerna som ogripbart och avskilt från dem själva då detta inte återfinns i deras egen vardag. Det händer alltid någon annanstans och även om det finns ett visst medlidande och en viss frustration över all död så är den fortfarande överklig i tv-rutan.

Frida:

Krig och sådant där, det känns ju väldigt långt borta ... så det tar man inte till sig. ... Krig, bomber, Irak och Iran, det känns ganska avlägset. Vi är förskonade mot sådant där här hemma så då tar man det inte till sig.

Anna:

Alltså tv, det är ju ändå tv. Det är en burk med teknik i. Det är ju inte verkligt. Även om det är nyheter och det är på riktigt så tror man ju ändå inte att man upplever det på samma sätt som om man skulle se det själv. ... nu sitter man tryggt i sitt hem och tittar på en tv.

Erik:

Man blir ju så jävla avtrubbad. ... jag kollar ju knappt på nyheter och sådant där längre för man blir så deprimerad.

I samtalspersonernas livsvärld är döden både frånvarande och närvarande. Döden "gömmar sig i kulissen" och om döden pratar man helst inte. Först när döden griper in i samtalspersonernas liv genom att drabba en anhörig eller annan individ i omgivningen blir man mer eller mindre medveten om verklighetens yttersta fakticitet. Att döden förekommer i tv-rutan spelar ingen roll. Även om den är närvarande i nyhetsinslag så upplevs dödliga händelser som överkliga och samtidigt avlägsna då sådana situationer är frånvarande i samtalspersonernas vardag.

Institutionerna och experterna

När anhöriga till samtalspersonerna har gått bort så har det funnits ett visst avstånd mellan den avlidne och samtalspersonen. Den anhörige har före sin död tagits hand om experter och på institutioner avsedda för detta. Den enda kontakten samtalspersonerna haft med den sjuka eller döde personen är vid besök på sjukhuset, vårdhemmet eller i samband med begravning. Genom att experter tar hand om den anhörige före och efter döden har samtalspersonerna genom experterna fått förklaringar på sjukdomstillstånd och/eller dödsorsak. Erik beskriver sin faders död som oväntad men att "*han fick en hjärnblödning från början och blev halvsidesförlamad ... sen efter ett par månader fick han syrebrist i hjärnan medan han sov*". Denna förklaring fick Erik av läkare och innan faderns bortgång togs fadern om hand av vårdpersonal för rehabilitering i samband med hjärnblödningen. Utan experternas kunskaper skulle Erik inte ha vetat vad som orsakade faderns död eller fått hjälp med vård av denne. I samband med begravningen saknade Erik den kunskap som krävdes för den situationen men tycker samtidigt att det fanns en viss hjälp att få.

Man var ju tvungen att ta tag i en massa, typ begravningen och hela den processen som var helt nytt för en. Man fick ju ringa runt och fixa med allt möjligt, gravsten, gravsättningen och så där. Det var jävligt tuftt alltså. ... Så jag tycker att det är bra att det finns organisationer som tar hand om det, alltså tar hand om dina döda släktingar.

Vid de tillfällen när någon anhörig gått bort har samtalspersonerna beskrivit hur sakkunniga tagit hand om den döde och arrangemang kring detta. Experter som tar hand om den döda kroppen, eventuella religiösa ceremonier och begravning. Samtalspersonerna upplever att dessa experter är till fördel vad gäller det praktiska kring en anhörigs död. Att ta hand om en

död människa kräver professionell hjälp. Dessa professionella har en kunskap som samtalspersonernas saknar, en kunskap rörande regler och procedurer för hur man handhar en död kropp.

Då Magnus arbetar inom vården är han en av de experter som tar hand om sjuka och döda men även de efterlevande. Han beskriver att hans arbete är att ta hand om och vårda patienten oavsett om denne är levande sjuk eller död. Om patienten dör så menar Magnus att han även får ta hand om de efterlevande. Vid sådana situationer blir de hans "patienter" och han får ibland ta hand om dem, *"jag kan få bära in stora, starka pappor som inte kan röra sig, dom ligger bara och skriker ute på parkeringen utanför akuten"*. Magnus fortsätter med att förklara att det för vissa anhöriga är väldigt viktigt att få veta dödsorsaken, speciellt när yngre personer dör. I samtalspersonernas berättelser har jag upptäckt att just dödsorsak återkommer i deras beskrivning av deras anhörigas bortgångar. När en anhörig eller bekant har avlidit så är det cancer, infarkt, ALS⁷⁸, diabetes eller helt enkelt ålder som har förklarat deras död. Att läkare och experter kan tillhandahålla förklaringar till vad som orsakat döden menar Anna är viktigt, *"ja, det är jätteviktigt att man får veta varför ... för att kunna bearbeta sorgen efteråt"*.

Även när det gäller sorgearbetet för de efterlevande finns det experter att tillgå. Sofia berättar bland annat att skolans sjuksköterska erbjöd sig att prata med henne i samband med faderns död. Även Sofias mamma hade undrat om hon ville ha terapeutisk hjälp med att bearbeta sorgen. Sofia förklarar att hon inte tog till vara på möjligheterna, något som hon ångrar idag. De anhörigas och bekantas död och omständigheter kring den har inte undgått institutionernas och/eller experternas ingripande. Vare sig det rör sig om diagnoser av sjukdomar, förklaring av dödsorsaken, begravning eller det praktiska för de efterlevande som till exempel testamente, arv och bodelning.

Den egna förgängligheten

Att diskutera om döden med samtalspersonerna innebar naturligtvis att vi även pratade om hur de själva såg på sin egen död och sin egen förgänglighet. När vi kom in på ifall och hur de hade funderat på sin egen död uttryckte samtalspersonerna att de inte upplevde döden som skrämmande. En del av samtalspersonerna hade föreställningar av ett "liv" efter döden, andra menade att man bara dör och försvinner men det fanns ingen direkt rädsla för att dö. Sofia som inte är rädd för döden menar att det finns ett annat ställe man hamnar på efter livet.

Jag tror inte att det finns någon sådan där "himmel" och "helvete", att dom onda hamnar på ett ställe. Jag tror att man har det bra dit man kommer ... jag är helt övertygad om att det är så, därför är jag inte rädd för att dö. Skulle man helt plötsligt börja tänka på att allt tar slut då blir man nog rädd för att dö.

Liknande tankar om döden har Frida som menar att hon *"inte är rädd för att somna in eller dö ... då är jag inte rädd för att dö"*. När vi kommer in på hennes tankar om vad som händer efter döden tror hon att *"man försvinner i ett svart, svart hål eller lång tunnel ... liksom himlen men inte att man åker upp i himlen utan man faller neråt"*. Frida tror dock inte att man på denna "plats" efter jordelivet kommer att få "träffa" när och kära. Magnus har läst Bibeln flera gånger och även läst om andra religioner men ser sig själv inte som troende eller religiös på något sätt. Han tror inte att det finns eller händer något efter döden, eller att fenomenet reinkarnation skulle existera. Magnus menar att man efter döden *"inte finns längre ... vi är här [nu] och sedan är det slut"*. Den enda som uttrycker en rädsla för döden och upplever den som skrämmande är Erik. Han tycker att tanken på att bli gammal och sedan försvinna är

⁷⁸ Amyotrofisk lateralskleros, en dödlig nervsjukdom.

skrämmande och han har själv ingen bra förklaring till varför han upplever en sådan rädsla inför döden. Erik tror inte på att man kommer till "himlen" eller "paradiset" men samtidigt hoppas han att det finns någonting efter döden för han "*vill inte bara dö och försvinna*".

För de flesta samtalspersonerna upplevdes inte döden som skrämmande, men när vi diskuterade om på vilket sätt samtalspersonerna ville dö uttryckte alla sina föreställningar och önskemål om *hur* de vill dö. Samtalspersonerna berättade hur de helst skulle vilja dö, deras "ideala" död.

Anna:

Alltså självklart vill man dö en naturlig död, av ålderdom. ... Så drömdöden, om man kan säga så, det måste ju att man går och lägger sig på kvällen och sedan somnar man bara in och sedan vaknar man inte på morgonen. Det måste ju vara drömdöden, för då lider man ju inte.

Erik:

[Jag vill] somna in bara, inte vakna. ... jag vill inte ha smärta, jag vill inte bli gammal och kissa på mig ... jag vill åldras med värdighet och sen får kroppen checka in.

Sofia:

Ja, helst naturligt. Att man bara kunde få blinka till lite och så var det någon som knäppte med fingrarna och så var det gjort. ... Alltså jag är inte rädd för att dö men jag kan vara rädd för tiden innan.

Samtalspersonerna pratar och ser helst att de avlider en naturlig död. Det som skrämmar mest är att bli liggande i sjukhussängen med krämpor och/eller att känna smärta och lidande på grund av sjukdom. Även att omkomma i en olycka skrämmar samtalspersonerna. I citatet av Sofia ovan antyder hon att det är tiden just innan man dör som upplevs otäck. Senare i samtalet förklarar hon att hon är rädd för att drunkna eller förblöda i en olycka, eller få en dödlig sjukdom. Frida uttrycker liknande känslor inför sin död, "*jag är rädd för att man får ont, att man ligger som ett kolli och bara har ont*". Även Magnus beskriver en fasa att hamna i ett sjukdomstillstånd som innebär ett lidande för honom. Att bli gammal, få vissa krämpor och bli sävlig är en del av att bli gammal menar han. Men helst ser han att döden orsakas av ålder och att bortgången blir ett stilla insomnande. Samtalspersonerna drar en skiljelinje mellan vad som karakteriserar en "bra" och en "dålig" död. En bra död är en naturlig död som orsakas av ålder medan den dåliga döden är skrämmande och innebär någon form av lidande.

Utöver samtalspersonernas föreställningar och önskemål om hur döden ska vara så diskuterade vi även om deras tankar rörande den egna begravningen. Flera av samtalspersonerna berättar att sättet för hur de begravs inte är speciellt viktigt och att det inte är något som de har funderat närmare på eller börjat planera för. En sak som återkommer är dock att några av dem föredrar att bli kremerade. Sofia berättar att hon helst inte vill bli begravd eftersom hon tycker att det är obehagligt med tanken på att kroppen blir uppäten av maskar. Trots att hon föredrar en kremation så menar hon att beslut om begravningssätt måste komma fram efter en diskussion med efterlevande. Hon tycker att man ska ta hänsyn till de efterlevandes önskemål om huruvida de vill ha en grav eller plats att gå till. Dock vill Sofia att hennes begravning inte ska bli kostsam och jobbig för efterlevande utan nöjer sig med något billigt och enkelt. Magnus har inte funderat närmare på sin egen begravning men till en början när vi diskuterar ämnet säger han, "*jag vill nog bli bränd, tror jag*". Längre in i samtalet berättar Magnus att han förmodligen på äldre dagar kommer att skriva en "sista vilja" där han kommer att uttrycka sina önskemål om begravning och så vidare men menar att typ av begravningssätt inte har så stor betydelse ifall han skulle gå bort nu, "*då spelar det ju ingen*".

roll om dom bränner eller begraver [mig], eller begraver mig till sjöss ... Som sagt för mig är det ju slut då”.

Anna berättar att hon har diskuterat med sin mamma om olika begravningssätt och att hennes mamma vill bli kremerad. För Anna spelar det inte så stor roll på vilket sätt hon blir begravd men lägger fram att kremering är ett möjligt alternativ. Däremot tycker hon att det är viktigt för efterlevande att ha en gravplats att gå till och Anna brukar ofta besöka sina anhörigas gravar. Anna berättar även att hon är organdonator och att tycker det är bra ifall någon kan få användning av hennes organ efter döden, och menar att ”*jag har ingen nytta av dom när jag går bort*”. För Frida har det inte heller så stor betydelse ifall hon blir begravd eller kremerad. Hon har dock inte funderat så mycket på det men kan tänka sig en gravplats dit efterlevande har möjlighet att gå till. Hennes farfar ligger i en minneslund och det upplever hon som anonymt och opersonligt vid besök eftersom flera avlidna ligger spridda där. Erik är den enda som redan ”vet” hur han kommer att bli begravd. I och med hans religiösa tillhörighet så menar han att den ”*har ju ett eget sätt att bli begravd på så det är så jag vill bli begravd*”. Vad gäller andra arrangemang kring Eriks död så skulle han gärna vilja ha en ”sista” fest innan sin död, förutsatt att han visste om att döden var nära. Dit skulle han bjuda nära och kära samt alla andra som har betytt något för honom för att avsluta livet på ett glädjefullt sätt. Han medger dock att det kanske skulle bli en ganska avslagen fest men ser det som en sista möjlighet att tillbringa tid med alla vänner och anhöriga.

Eftersom vi diskuterade samtalspersonernas tankar kring döden så gick vi även in på hur de såg på sin egen kropps åldrande. Samtliga samtalspersonerna insåg att kroppens ungdomlighet inte varar för evigt och att det kommer en tid i deras liv när kroppen inte orkar med lika mycket eller drabbas av sjukdom på grund av åldern. Det är med blandade känslor som samtalspersonerna beskriver sina föreställningar om kroppens åldrande. Frida uttrycker sina tankar så här.

Det är lite läskigt att man, nu är man pigg och fräsch, sedan kanske får ont i ryggen eller ont i något ben. Man kanske känner att man inte orkar riktigt lika mycket som man har gjort tidigare. ... Man vill orka men kroppen hänger inte med.

Samtidigt är hon inte orolig över sitt utseende som gammal då hon tror att hon kommer att slippa rynkor eftersom hennes mamma inte har det. Erik är inte heller orolig över att få rynkor och menar att det är en naturlig del av att bli gammal. Han ser inte sig själv som utseendefixerad och bryr sig inte om rynkor och inte heller att försöka förebygga dem. Anna menar att hon ”märker” av åldrandet men berättar även om hennes erfarenhet av sin farmor.

Det känner jag ... det märker man ju. Som nu till exempel, så har jag vrickat foten Man märker ju att kroppen läker lite på annat sätt nu när man blir äldre. Och då kan jag tänka mig [hur det är med kroppen] om typ 50 år. ... Farmor bröt handleden. Hon är fortfarande inte bra i den och det var rätt längesedan [hon bröt handleden]. Det tar ju mycket längre tid för kroppen att läka när man blir äldre, så är det ju.

Sofia, som även hon är medveten om kroppens pågående förtvinning, menar att livet har så mycket mer att erbjuda när man är äldre och att man har större livserfarenhet och kunskap. Därför tror hon att den ungdomliga fåfängan kommer att avta. Även om Sofia har förståelse för att kroppen inte kommer att orka lita mycket som den gör idag och att hon kommer att få ont i knän och leder så tycker hon att det är skrämmande med de minnessvårigheter man kan ha som gammal och att få Alzheimers. Hon menar att människor som är sjuka i Alzheimers ”lever i sin egen lilla värld” och hon tycker det skulle vara skrämmande att själv få en sådan diagnos och inte kunna leva livet fullt ut.

Livet före och efter döden

Under diskussionerna med samtalspersonerna ställde jag frågor som rörde bland annat hur de lever sitt liv och hur de ser på framtiden. Ingen av samtalspersonerna ser sig själva som materialister med ett stort behov av prylar. Magnus berättar att han alltid levt spartanskt och aldrig haft ett behov av att ha många saker och att han nu, när han har barn, måste tillgodose deras behov före sina egna. Dock tycker Magnus att det är viktigare att hans barn får mat på bordet än en märkeströja eller ett par dyra jeans. Inte heller Anna ser sig själv som en person med ett stort behov av materiella saker men samtidigt säger hon *”det är roligt att ha råd att köpa saker men det är väl inte det som kanske är meningen med livet, att kunna köpa massa grejer”*. Hon tycker att det är viktigare att skaffa ett bra jobb som hon skulle trivas med men skulle bli ledsen om alla hennes saker skulle brinna upp. Hon menar att det ändå tagit henne många år och kostat pengar att få ihop alla saker. För Frida däremot har det inte så stor betydelse om alla hennes saker brann upp, *”det finns ju alltid att köpa nytt”*. Hon tycker inte att det är viktigt att ha saker och skulle kunna tänka sig sälja allt för att åka ut och resa. För henne är det viktigare att resa och uppleva nya erfarenheter än att äga massa saker.

Även om samtalspersonerna inte anser sig som materialistiska så framkommer i samtalen motsägelsefulla uttalanden. Samtalspersonerna menar att prylar inte är så viktiga och att det inte gör så mycket om de brann upp men vissa av dem framhåller att deras fotografier är viktiga tillhörigheter och dessa samtalspersoner skulle bli väldigt ledsna om fotografierna försvann. De menar att dessa fotografier fungerar som minnen, som ett sätt att komma ihåg personer och händelser.

Anna:

Fotografier är bland det viktigaste som finns. ... Jag har ju hur mycket kort som helst. Jag tar nästan alltid med mig kameran när jag ska någonstans. ... Det är ju ett sätt att minnas en person. Även fast man har det i huvudet så kan det ju vara kul att se [på foton], att fräscha upp minnet.

Anna använder sin digitalkamera ofta och många av de kort hon tar framkallar hon till papperskopia. Att ha papperskopia på fotografierna är en säkerhet menar Anna då hon anser att hon inte fullt ut kan lita på den nya tekniken. Även Frida tycker att fotografier är viktiga för henne då de fungerar som hjälp att minnas resor bland annat. Hon tycker dock det är lite trist med digitalkamera i och med att man inte framkallar lika ofta som med traditionella kameror och sorterar foton i album eller liknande. Erik menar att han inte är så fäst vid saker och säger att han *”värdesätter minnen mer än saker”*. Han använder sin digitalkamera ofta men är inte lika noga med att framkalla fotografierna som Anna. Erik har alla fotografierna på sin dator och tittar på dem ibland eller när vänner kommer över och vill se hur han haft det på en resa eller se bilder från en fest.

Från att diskutera hur samtalspersonerna använder kamera för att minnas gick vi in på att samtala om hur viktigt de upplevde att efterlevande skulle komma ihåg dem och hur. När vi diskuterade hur de ville bli ihågkomna efter sin bortgång uttryckte sig alla samtalspersonerna på ett liknande sätt, det var framför allt viktigt att anhöriga skulle minnas dem.

Magnus:

Att ungarna tycker att man var en bra farsa, det är väl det jag känner. Att dom kan blicka tillbaka och känna att han [Magnus] gjorde ett schysst jobb.

Anna:

Ihågkommen av nära och kära, ja. Jag vill ju inte, om jag försvinner idag vill jag inte att mina vänner ska ha glömt bort mig om tio år. ... Jag har ju rätt mycket kompisar så jag tror inte att dom skulle glömma en så lätt. ... Det finns alltid saker som får folk att påminnas om en.

Erik:

Jag har inget behov av att bli ihågkommen för något stort. ... Nej, man vill nog inte bli bortglömd av sina vänner och när och kära, absolut inte. Man vill ändå att dom under högtidsdagarna eller när man fyller år ska tänka på [mig]. Då vill man ju gärna att ens barn och ens familj gör det, absolut.

Ingen av samtalspersonerna har ambitionen att bli ihågkomna av samhället för att ha utträttat något stort utan endast att de närmaste efterlevande ska minnas dem. Frida och Anna menar att just fotografier kan vara ett sätt för efterlevande att minnas dem.

När vi diskuterade framtiden uttryckte samtalspersonerna sina framtidsplaner med blandade känslor. Flera av samtalspersonerna planerar inte eller sätter upp speciella mål långt fram i tiden men för dem som inte har barn så finns önskemål om familj och barn någon gång. Anna har målat upp en bild och säger, "*jag kommer att få träffa en man och så kommer vi att skaffa barn*". Men hon menar att hon egentligen inte sätter upp mål att nå långt fram i tiden, kanske planering ett halvår framåt, inte längre. Erik ser sig själv som en person med familj och barn i framtiden men tycker inte det är någon idé att sätta upp mål. Han menar att man bara blir besviken om man inte uppnår målen. Samtidigt berättar Erik att han ibland upplever att tiden är knapp och känner sig stressad över det, och att han ibland inte är stressad över tiden och att den räcker till men menar att han är så pass ung att det finns gott om tid att bilda familj och hinna med annat. Både Sofia och Frida tycker däremot att tiden är knapp och att det finns mycket man ska hinna med. Frida tycker att det känns som att "*åren går så snabbt, så snart är man pensionär*" och Sofia har redan börjat pensionsspara fast hon tycker att det finns gott om tid kvar. Trots att det finns tid kvar tills hon blir pensionär tycker Sofia att livet är jäktigt just nu på grund av att man ska hinna med att utbilda sig, skaffa arbete och familj innan man blir för gammal. Hon upplever att det finns ett krav utifrån att alla dessa saker ska hinnas med. Magnus tycker att det finns en viss mening med att planera sin framtid men inte att man går så långt som att sätta upp en massa mål för hur man ska leva som pensionär och sparar pengar till dess. Han menar att man aldrig kan veta vad som händer imorgon eller om en vecka och tycker att det då är "*bättre att vi sticker till Miami och blåser trettio tusen där, nu*". Magnus menar att det är bättre att vara lycklig nu än att eventuellt ligga sjuk som pensionär utan att kunna ha glädje av de pengar man har sparat ihop.

Sammanfattning

I samtalspersonernas vardag är "döden" både närvarande och frånvarande. Med undantaget från yrkesarbetande inom vården kan samtalspersonerna ses som lekmän då de varken har praktisk kunskap eller en närgången erfarenhet av döda människor. Att prata om döden med personer i sin omgivning är inget som samtalspersonerna har stor erfarenhet av och dessa samtal har varit begränsade både tidigare i livet och är det i deras vardag nu. Erfarenhet och kunskap om döden, dess orsaker och resultat kommer av den "överkliga" bild som media ger, men även från den bild som läkare ger och som samtalspersonerna får reda på antingen genom direkt kontakt med experter eller genom omvägar från efterlevande i samband med en anhörigs död.

För samtalspersonerna är inte den egna döden särskilt skrämmande. Här är det inte själva döden som skrämmer utan snarare dess orsaker. De upplever ett obehag inför tanken att dö en oanständig död eller en "dålig" död, det vill säga en död som innebär smärta och utdraget

lidande. Samtalspersonerna är medvetna om kroppens åldrande och de problem som kan komma med ålderdom men även om det finns en risk för en död som orsakas av ålderssjukdomar så ser samtalspersonerna med förhoppning på att få dö en naturlig död, en stillsam bortgång i sömnen. Flera av samtalspersonerna har haft tankar om begravning och önskemål kring denna och de upplever inte att begravningssätt är så viktigt för dem men att kremering skulle kunna vara en möjlighet.

Att bli ihågkommen efter sin död är viktigt för samtalspersonerna. De som ska minnas dem är familj och vänner, och samtalspersonerna finner inget behov i att bli allmänt kända och ihågkomna av eftervärlden för stora gärningar. De ser att bland annat fotografier är en sådan länk mellan dem och efterlevande där anhöriga kan använda foton för att minnas samtalspersonerna. Att äga mycket saker är inget som samtalspersonerna tycker är viktigt. De tycker det är viktigare med att skaffa en familj och/eller ett arbete dem kan vara nöjda med. En del upplever att vardagen kan vara stressig, att livet kan kännas kort och tiden flyktig, och en del tycker att det inte är så men ingen planerar detaljerat långt fram i tiden.

Helhetstolkning av det individuella perspektivet

I samtalspersonernas berättelser tycks det finnas en objektrelation till kroppen. Individens största skräck är att kroppen ska utsättas för någon form av smärta, kan vara sjukdom eller olycka, och att detta ska leda till en utdragen och plågsam död. Att individen står inför döden är av sekundär betydelse, det primära är att kroppen slutar vara ett normalt och friskt fungerande föremål. Kroppen blir i ett sjukligt tillstånd med döden väntandes ett skadat föremål. Individen ser helst att döden blir smärtfri och ”naturlig”, och jag tolkar det som att individen upplever en rädsla för att det föremål som står dem närmast, kroppen, förloras till och beslagtas av ett livshotande tillstånd som inte individen har kontroll över.

Fromm beskriver hur den ena livsformen kännetecknas av ett ägandeförhållande mellan individen och objekt i omgivningen. För samtalspersonerna blir kroppen det objekt som står dem närmast och utifrån samtalspersonernas berättelser tolkar jag att det finns ett ägandeförhållande mellan individen och kroppen. För individen är kroppen det objekt som har investerats mest i och tanken på att det skulle utsättas för skada skrämmer individen. Detta gäller endast då kroppen är vid liv. När föremålet till slut har förbrukats och slutat att fungera kan det förkastas. Exempel på detta ser vi bland annat när Anna berättar om att hon är organondonator och att det hon inte ser detta som ett problem då hon inte har någon nytta av sina organ när hon är död. Andra berättar att det för dem inte spelar någon roll hur de begravs, de kan lika gärna kremeras. Döden är den största och yttersta devalveringen av kroppens värde. Efter döden har kroppen definitivt ingen funktion och värde för individen och för eftervärlden är den döda kroppen värdefull i den mån att den kan användas till att fastställa dödsorsaker, som ett reservdelslager för individer med behov av nya organ eller som en symbol för att minnas den döde.

Att individen upplever en viss död som skrämmande tolkar jag som ett resultat av den begränsande valfrihet som uppstår vid tanken på en sådan situation. May menar att den existentiella friheten begränsar individens subjektiva frihet. Den existentiella friheten tillåter individen att handla utifrån yttre kriterier men begränsar tankefriheten. Att samtalspersonerna upplever ”onaturlig” död som skrämmande kan komma från ångesten över att inte ha möjligheten att välja bort en fasansfull död. Att bli dödligt sjuk är inget individen ser fram emot och för att undvika ett sådant tillstånd måste individen göra livsavgörande beslut under sitt liv. Beslut grundade på rädslan för en ”onaturlig” död. I individernas berättelser finns

både explicita och implicita uttalanden om hur man kan undvika en skrämmande död. I deras beskrivningar om hur anhöriga gått bort och vad som var orsaken till deras död finns definitioner och namngivna sjukdomar, sjukdomar som dödar. I och med att individen vet vad som kan orsaka döden kan individen även försöka förebygga den genom att leva hälsosamt, gå till läkare när man är sjuk, träna och välja bort dåliga matvanor. Dessa beslut grundar sig på beslut som orsakas av tanken på en skrämmande död. Och utifrån Heidegger är dessa beslut "oegentliga" menar jag. Individen flyr från en skrämmande död och alla beslut grundade utifrån detta leder till att individen strävar efter den friska kroppen. Denna friska kropp, utifrån den medicinska normen men även skönhetsidealen, är definierad av samhället genom bland annat de medicinska experterna men även media.

Utöver att media förmedlar bilder av hur människor övervunnit sina sjukdomar med hjälp av medicinen och/eller hälsosamma liv kablas det ut bilder av döda kroppar, döda genom katastrofer, krig eller dödliga sjukdomar. För individen är dessa döda människor överkliga. De existerar endast genom tv-rutan som objekt och finns endast i tv-rutan. Trots att döden objektifieras av media, något som även uttalas av samtalspersonerna, så tolkar jag det som att det även kan ha en annan effekt. För individen innebär medias objektifiering att de blir medvetna om den verklighet som de själva befinner sig i. Den ständiga strömmen av medias bilder av döden förstärker dess överklighet och för individen resulterar avståndstagandet från medias dödsbilder en förstärkning av en känsla av att vara-i-världen. I min redogörelse av "den andra" livsformen så tar jag upp Fromms beskrivning av varandets livsform och jag tolkar som att det även finns aspekter i samtalspersonernas berättelser som tyder på att delar av deras vardag kännetecknas av ett vara-i-världen. Individernas beskrivningar av hur de upplever media och hur detta får dem att förhålla sig till sin egen verklighet är en sådan aspekt men även hur individerna pratar om sina planer och framtiden är en annan. Individerna menar att dem inte planerar långt fram i tiden och jag tolkar det som att det är deras sätt att leva i nuet, i den vardagliga verkligheten här och nu. Heidegger menar att sådana handlingar som är knutna till varat-i-världen är egentliga handlingar. Individen är medveten om livets nyckfullheter och utifrån detta är denne på sätt och vis försiktig med att besluta om upprättandet av långsiktiga planer och mål. Tiden i förhållande till aktiviteter uppsatta i framtiden är enligt Heideggers uttryck inte "vulgära". Individerna är medvetna om livets förgänglighet och den medvetenheten kommer till uttryck när de redovisar avsaknaden på långt framskridna planer.

Då vi först och främst pratade om döden tycker jag att det var svårt för mig att uttolka ifall samtalspersonerna lever en materialistisk livsstil. Även om samtalspersonerna inte har en tydlig strävan efter att förvärva och samla på sig en massa föremål finns det uttalanden som tyder på ägandeformen då de drar en skiljelinje mellan att ha och inte ha i sina redogörelser. Här finns det dock ett undantag. När det gäller minnen finns det en tydlig strävan att försöka hålla kvar dem, att förvärva dem som vilket annat objekt som helst. Fotografierna utgör ett slags minnesobjekt över svunna tider och fotograferandet utgör objektifieringen av tidigare händelser och personer. Att individen ändå håller fast vid fotografier som sin käraste ägodel tyder på en ägandets livsform vad gäller den detaljen.

Hos individen finns det ingen tydlig skiljelinje mellan vilken livsform, "det reducerade jaget" eller "det fullständiga jaget", som har övertaget i individens vardag. Dock tycker jag mig uttolka att den blir än mer tydlig när det kommer till individens berättelse om döden. Jag tolkar det som att föreställningar om döden är avgörande för individens livsform. Tanken på en skrämmande död är så överväldigande att individen objektifierar den egna kroppen och dess förgänglighet. Individen vill inte uppleva en smärtsam död med ett långt föregående

lidande. Denna skrämmande upplevelse leder till att individen undantränger subjektets död. Hela individens föreställningsvärld om döden kan hanteras om döden är hanterbar. Och det blir den genom att objektifiera döden och göra den till definierbart föremål. Döden är inte längre en händelse där individens vara-i-världen är ett försvinnande utan en "sjukdom" (orsakad av sjukdom) som kan behandlas och/eller uppskjutas av modern medicin och teknologi. Bristen på dödens närvaro i individens vardag gör att individen får en förminskad erfarenhet av direkt upplevelsekontakt med den egna döden. Den bild av döden som media visar förstärker dock individens avstånd till dödens verklighet men får samtidigt konsekvensen att individen blir medveten om sitt egen vardags "här och nu". För individen är dock detta vara-i-världen endast förbehållen subjektets upplevelse av tidens ändlighet och till dennes beslut grundade utifrån denna insikt. Individens upplevelse av det egna subjektets förgänglighet kommer inte till uttryck här. Subjektet är uteslutande förknippat med livet i "nuet" där döden inte ses som en del av den totala individen. Döden får då en egenskap av att upplevas ligga utanför individen där det blir ett objekt som alla andra objekt som drabbar kroppen.

Att individen skjuter ifrån sig sin egen död ger den ångest som May menar är knuten till den frihet som begränsar individen. När individen skiljer mellan en naturlig död och en skrämmande död visar det på att tanken på döden är ångestframkallande när individen har en föreställning om att den drabbar kroppen på ett fasansfullt sätt. För individen blir då kroppen ett föremål för förebyggande av skrämmande dödsorsaker. Ett förebyggande genom de tekniker som samhället rekommenderar, i det här fallet experter och media, och som objektifierar kroppen till en anonymitet vilket innebär en flykt från subjektet och den "essentiella frihet" som skulle innebära en befrielse från dödsångesten.

Tolkning i förhållande till samhälle

För individen i dagens moderna samhälle är kontakten med avlidna människor eller med dem som står inför döden minimal. Sjuka människor behandlas på medicinska institutioner och döda människor hanteras inom särskilda inrättningar. I samtalspersonernas berättelser framkommer bristen på erfarenhet av döda och dödssjuka människor. Individerna har ingen större erfarenhet av döda människor och även vid begravningar kan synen av en död människa döljas av den stängda kistan. I individens vardag dyker döden upp på nära håll genom att en anhörig avlider och i samband med detta är kontakten med "döden" i stort sett obefintlig. "Döden" har avlägsnats så gott som helt och hållet från individens vardag och även det att diskutera döden undviks. Jag tolkar detta som att samhället "konfiskerar erfarenheten" från individen vad gäller döden. Giddens beskriver hur "erfarenhetskonfiskering" avgränsar individen från det skrämmande, smutsiga och hotande, och placerar det inom institutionell verksamheter. Inom de institutionella verksamheterna är det experterna som har kunskapen om hur döden uppskjutes, hanteras, diagnosernas och definieras. Individens enda kontakt med döden blir genom experterna. Men inte heller experterna undkommer erfarenhetskonfiskeringen. En av samtalspersonerna berättar att även om denne arbetar professionellt inom en institution där sjuka och döda hanteras så uteblir diskussionerna om döden i hemmet. Professionellt har denne individ en erfarenhet av döden men på grund av den sociala fruktan för det förgängliga sker det en viss erfarenhetskonfiskering privat.

Experternas intrång i individens vardag märks även på det vokabulär de använder för att beskriva och definiera den fasansfulla döden. Experternas kunskap om och definitioner av sjukdomstillstånd som leder till döden har socialiserats in i individerna. Utan definitioner och namngivna dödsorsaker skulle inte individen kunna beskriva vad som är en skrämmande död.

Denna kunskap har kommit till individen genom kontakt med experter i samband med en anhörigs eller bekant sjukdom eller död, eller via andra som varit i kontakt med experter. Även media är en sådan kunskapskanal i dagens informations-samhälle, vilken förmedlar vetande om sjukdomar och död. Men vad gäller beskrivningar av främst dödliga sjukdomar så finns alltid experterna och institutionerna i "bakgrunden" och tillhandahåller denna medicinska kunskap till media. För individen ger döden i media en överklighetskänsla. Bilder av döda överkliggörs av media och för individen sker även här en konfiskering av erfarenheten. Media objektifierar döden och för individen blir döden i tv överklig och avlägsen, lika avlägsen som annars i vardagen.

Samhälle och kultur stärker objektifieringen av kroppen och döden. Media kablar ut en "överklig" död och rapporteringen sker genom kvantitativa inslag med uppräknningar av antal döda. Institutioner undanhåller individen erfarenheten av döden genom att avgränsa de friska och levande från de sjuka och döda. Experternas förklaringar till vad som orsakade döden hos anhöriga förstärker objektifiering då alla definitioner är knutna till kroppen som objekt. För individen innebär detta att samhälle och kultur har stor del i den individuella bortträngningen av döden. Döden ses endast kopplad till kroppen och kroppen som objekt är ett hanterbart föremål för individen.

Bauman beskriver hur kulturen har två sätt att handskas med döden och skrällen inför den. Den ena är organiseringen av experter som har i syfte att skjuta upp döden genom medicinsk vetenskap, vilket jag beskrev ovan. Den andra typen av förlängandet av liv är den kollektiva metoden för att odödlighetsgöra individen. Samtalspersonerna berättar att det upplevs som viktigt att bli ihågkommen av efterlevande, här främst nära anhöriga. Och ett sätt för dem att komma ihåg den bortgångne individen är genom fotografier. I den dagens digitala samhälle och med den nya tekniken kan individen själv agera som sin egen "odödlighetsmäklare". Bauman beskriver "odödlighetsmäklarna" som de professionella med syfte att odödliggöra en individ efter dennes död och varaktiggöra minnet av denne för kollektivet. Den digitala kulturen har ersatt de professionella "levnadstecknarna" med den individuella lekmannen. Individen kan med hjälp av digitala foton "odödliggöra" sig själv och efter sin död kan efterlevande minnas genom just de digitala fotografierna. En individ med kunskap om digitala fotografier kan, förutom att tillhandahålla minnen till anhöriga, kliva ur anonymiteten genom att publicera sina fotografier på Internet. Genom hemsidor på Internet där individen har satt upp bilder på sig själv kan denne varaktiggöra sig för eftervärlden. Frågan är dock om bilder av individen uppmärksammas i "cyberrymden". Risken finns att individen behåller en viss anonymitet i den stora mängden av publicerade bilder och hemsidor på Internet. Men möjligheten finns och för individen innebär den nya digitala tekniken en slags garanti om odödlighet, åtminstone bland de närmaste efterlevande. Vad gäller individens val av att minnesgöra sig själv genom begravningssätt, gravsten och dödsruna saknar individen den praktiska kunskapen för detta. Här finns andra experter som man kan vända sig till. Och även om individen kan ha personliga önskemål om hur denne vill begravas finns det regler, både ceremoniella och samhällseliga, för hur den döda kroppen får hanteras. I mina samtal med individerna har ingen uttryckt att de till exempel vill bli slängda på en avfallsstation. Jag tolkar det som att de kulturella och samhällseliga normerna gör sig gällande här och att dessa begränsar individens tankesätt, och önskemål. Individen begränsas av normer för hantering av döda objekt med ett begränsat spelrum för subjektets önskemål.

Diskussion

Mitt syfte med denna studie är att bidra med ny förståelse om hur individ och samhälle hanterar döden. Jag har med hjälp av samtalspersonernas berättelser försökt att ge en bild av hur och under vilka omständigheter döden förekommer i deras vardag. Och jag menar att det har framkommit flera intressanta aspekter i tolkningen av empirin, vilket jag även presenterar i resultatavsnittet. Denna studie hade för avsikt att bland annat ta reda på ifall individen tränger undan döden och utifrån mina tolkningar av samtalspersonerna berättelser anser jag mig kunna säga att det sker en undanträngning av döden hos individen.

För individen är döden skrämmande på många sätt men det är med hjälp av omgivningen och samhället som undanträngningen av den egna förgängligheten sker. I det samhälle som individen lever i är döden är sällsynt förekomst, åtminstone genom egen erfarenhet. I den mån individen konfronteras med döden sker detta genom andras bortgång och där tillhandahålls definitioner av deras död av samhällets institutioner, experter och kultur. Jag menar att det finns en koppling mellan samhällets bild av döden och hur individen uppfattar sin egen förgänglighet. Genom det empiriska materialet har jag visat att individen upplever sin egen död som mest fasanfull vid tanken på att en sjukdom eller skada skulle drabba kroppen. Detta tyder på ett kroppsfixerat samhälle. Ett samhälle som objektifierar kroppen genom medicinska experters hantering av kroppen och vilket individen förhåller sig till genom den vokabulär som kommer av den medicinska diskursen. Objektifieringen sker inte enbart på olika medicinska institutioner utan även genom olika kulturella former som media och den nya digitala tekniken. Att media överöser oss med bilder av döda förstärker individens upplevelse av döden som något avlägset och till synes kroppsligt. Och individen själv förmedlar sig själv som objekt genom de fotografier denne skapar för eftervärlden. Att individen har möjligheten att odödliggöra sig själv visar på samhällets fascination för det materiella, och odödliga. Genom att både samhälle och individ förtingligar sin värld kan döden hanteras. Döden blir inte så skrämmande om den kan kvantifieras, definieras och även förebyggas genom medicinsk kunskap och/eller individuella val. En kvantifierad död kan reduceras, definitioner kan ge kunskap om hur man uppskjuter döden och individen kan välja en livsstil som kan förebygga en smärtefull och skrämmande död. Alla dessa åtgärder skymmer för individen insikten om dödens oundviklighet och ett erkännande av subjektet. För individen innebär detta en slags reduktion av subjektet som kommer av hur döden hanteras av både samhälle och individ. En reduktion där individen inte får möjligheten att upptäcka och utveckla ett unikt "jag".

I min redovisning av den tidigare forskningen så visade jag på att studier om döden har begränsats till att avhandla den kroppsliga döden eller skrällen inför den. En intressant aspekt är att några av studierna, bland annat Timmermans, visar på hur medicinska expertisen förhåller sig till döden. Timmermans visar hur professionella inom det medicinska yrket använder sig av "dödsmäkleri" för att definiera och förklara den kroppsliga döden. I tolkningen av mina samtalspersoners berättelser berör jag detta då deras utsagor visar på den medicinska expertisens inflytande på individernas vokabulär och förklaringar av hur de uppfattar döden som skrämmande. En av mina samtalspersoner är själv arbetande inom vården vars berättelse även bekräftar detta dödsmäkleri. En annan studie som var intressant utifrån min analys är den av Carr där denne visar vilka faktorer som avgör en "bra" död för både den döende och de efterlevande. Att döden upplevs som skrämmande och "dålig" på grund av smärta och utdraget lidande är något som återkommer i mina samtalspersoners berättelser. Vad gäller min studie i förhållande till den tidigare forskningen inom området så anser jag att den ändå bidrar till ett annat angreppssätt för att studera döden. Vad de andra

redovisade studierna saknat är en berättelse som samtidigt visar på hur individen förhåller sig till sin egen död och hur samhället påverkar individen. Även om jag i viss mån bekräftar vissa av studierna där döden hanteras objektivt genom dess förhållande till kroppen så har de tidigare studierna antingen fokuserat på ett individuellt eller kulturellt/socialt och institutionellt perspektiv. Jag hoppas att min studie som analyserat samspelet mellan individens och samhällets hantering av döden har bidragit med en ny förståelse och att den därmed fyllt en lucka som tidigare studier inte angripit.

Till viss del har jag upplevt min teoretiska utgångspunkt och dess begreppsliga förråd som problematiskt. Vad gäller mina analyser ur ett samhälleligt perspektiv tycker jag att Giddens och Baumans perspektiv och begrepp på ett fullgott sätt bidragit med verktyg som har visat på hur individen förhåller sig till sin egen död. Utifrån deras begrepp har jag tydligt sett exempel i samtalspersonernas berättelser hur experter, erfarenhetskonfiskeringen och odödlighetsmäklandet griper in i individens vardag. Utifrån mina tolkningar ser jag även att jag i viss mån har bidragit med andra aspekter till Baumans beskrivning av "odödlighetsmäklarna". Individen själv kan i mycket större omfattning bidra till att "odödliggöra" sig genom den nya digitala tekniken. Genom den digitala fotograferingen kan individen levnadsteckna sig själv i större omfattning än vad som tidigare var möjligt och hos efterlevande kan minnet av den döda leva vidare just genom fotografier. I dagens digitaltekniska värld kan individen författa sin egen historia på olika "bloggar" och hemsidor med bilder och dagboksanteckningar, och på så sätt varaktiggöra sig för kollektivet trots en kroppslig död. Här tycker jag att Bauman på sätt och vis underskattat individens möjlighet att "odödligförklara" sig själv utan ett behov av experter. Dock är Baumans bok författad under en tid då få hade tillgång till Internet och man kan ha en förståelse för att han och andra inte såg "nätets" genomslagskraft i individens vardag. Vad gäller min teoretiska utgångspunkt i den existentiella psykologin vid analysen så upplever jag att Fromm, May och Heideggers begrepp varit begränsande vid tolkningen; främst Fromms som resonerar utifrån sina "idealtypiska" livsformer. Att praktiskt använda dessa vid analysen har varit problematiskt och jag har inte funnit tydliga distinktioner av hur individerna lever sin vardag enligt Fromms två former av levnadssätt. Detta kanske bekräftar att livsformerna ska ses som analytiska och att de exemplen i individernas berättelser visar på att ingen uttryckligt lever enligt den ena eller andra livsformen. Dock anser jag att begreppen varit mer fruktbara vid analysen av de delar när individerna har diskuterat döden. Samhällets form präglar individens levnadssätt och sätt att erfara sin vardag. Tydligast blir detta när existentiella villkor tränger sig in i individens värld. Döden är oundviklig och för att individens ska hantera den skräcken används de verktyg som samhället tillhandahåller. I ett samhälle som präglas av materialism och en kultur fixerad av objekt så hanteras döden av individen likt andra objekt. Den är hanterbar när den är knuten till ett objekt och i det här fallet blir det kroppen. Utifrån detta visar Fromm, May, och Heidegger vilka konsekvenser detta kan bli för individen när subjektet undanträngs och i mina analyser bekräftar jag att individen undantränger subjektets död.

I kapitlet där jag presenterar min teoretiska utgångspunkt finns i sammanfattningen en redovisning av den preliminära tolkning jag hade inför analysen. Den preliminära tolkningen baserades på den förförståelse jag hade då och formulerades utifrån de teoretiska verktygen men även den tidigare forskningen. Mitt resultat och diskussionen i detta avsnitt visar inte bara att min förförståelse har överskridits av den nya erfarenheten sprungen från arbetet med denna studie men förhoppningsvis även att ett nytt ljus har kastats över ett stycke vetenskap. Samtalspersonernas berättelse och resultatet av mina tolkningar visar att det presenterade teoretiska perspektivet och den begreppsliga ramen är öppen för revidering, något jag även diskuterar i texten ovan. Ny erfarenhet har gett nya infallsvinklar att se på den vetenskapliga

tradition som jag hade med mig in i analysen av empirin. Men resultatet visar även att kulturella och sociala traditioner är öppna för förändring. Förändringar i individens vardag ger möjligheter till nya erfarenheter och som bärare och förmedlare av tradition innebär individens tillämpning av dessa nya erfarenheter en återspeglning i traditionen. Traditionen är inte och var aldrig ett slutet system. De redovisade teorierna och begreppen återspeglar ett samhälle under en viss tidpunkt och denna studie ger förhoppningsvis en bild av hur både samhälle och individ i sig och i sin självförståelse har och kan förändras.

Även om mina tolkningar av samtalspersonernas berättelser verkar generaliserande så är inte min tanke att de ska ses som generaliserbara ur de tillvägagångssätt som kvantitativ forskning sysslar med. Jag vill understryka att tolkningens giltighet endast är begränsad till det empiriska materialet jag har utgått ifrån, även om jag har en förhoppning av att andra ska känna igen sig i min tolkning och att andra ska finna ny förståelse om döden i samhället och i individens vardag. Tolkningen är uteslutande min men naturligtvis är jag öppen för kritik mot mina resultat och uppsatsen som helhet. En tolkning är inte slutgiltig och därför alltid öppen för nyare och djupare analyser. Själv kan jag tycka att tidsbristen begränsat mig att gå djupare "ner" i materialet och tillåtit mig utveckla mina tolkningar. En möjlig kritik mot arbetet skulle kunna gälla metoden för insamlandet av empirin. Det kan tyckas att till exempel valet av samtalspersoner skulle vara problematiskt på grund av viss bekantskap med dem. Men jag har inte sett det som problematiskt vid vare sig diskussionerna eller analysen. För min egen del har diskussionerna med dem lett till en ny kunskap och ny förståelse om deras livsvärld, saker som jag inte vetat om tidigare trots bekantskapen. Och samtidigt upplever jag det som att jag inbjudit samtalspersonerna till nya tankar och reflektioner kring ett ämne som bitvis saknats i deras vardag.

Under arbetets gång har nya frågor och tankar kring döden dykt upp hos mig. Att studera döden har satt mina egna reflektioner om livets förgänglighet i gungning och ställt mig "ansikte mot ansikte" med min egen död. Studien har öppnat upp mina ögon för de existentiella villkor som man lever under men har även väckt frågor om hur man kan närma sig och undersöka döden på andra sätt. Utöver liknande studier där man kvalitativt undersöker individens föreställningar och hanteringar av döden, vilket jag tycker saknas, skulle det vara intressant att se en studie som analyserar hur döden återfinns diskursivt i samhället. Det skulle kunna vara att man till exempel genom text- och språkanalys titta närmare på medias eller institutioners språkliga förmedling av döden och utifrån detta även en analys av maktfördelning vad gäller definitioner av döden. Ett annat exempel på framtida forskning är att undersöka om det finns kulturella skillnader för hur man hanterar döden. Vad gäller min eget arbete och denna studie hoppas jag att min tolkning och samtalspersonernas berättelser ska ge andra en ny förståelse om hur döden hanteras av individen och hur samhället inverkar i individens livsvärld vad gäller döden.

Eftertanke

Detta textstycke är resultatet av eget begrundande kring mitt bidrag, och utav detta min relation, till vetenskapen. Dessa slutord kom i slutfasen av arbetet och där hade jag fått den distans till den egna forskningen som behövdes för att få fatt på denna självreflektion.

Cirkeln är nu sluten. Det som började med en upplevelse av vara-i-världen, en insikt om min förgänglighet och min existens, har smulats sönder av objektifieringen genom denna uppsats och återigen är min tanke skiljd från mitt vara. De vetenskapliga traditioner, metoder och teorier vilka jag använt mig av i arbetet har jag samtidigt varit slav under. Dess tyngd har vilat på mina axlar och i vetenskapens namn har jag varit tvungen att föra budskapet vidare likt de gångna tiders odödlighetsmäklare. Så de namn som har ristats in under den vetenskapliga historien lever vidare, genom mig och detta arbete.

Den frihet som finns i det kreativa skapandet kommer av brytningen med traditionen, eller i alla fall ett försök till att slå sig ur traditionens bojor, om så bara för ett ögonblick. Inom de begränsande ramar som det vetenskapliga har utgjort har jag inget annat än fört historieskrivarens tradition vidare på bekostnad av min existens. De odödliga klamrar sig fast vid oss och jag har för en stund förlorat min kreativitet och fördunklat min egen förgänglighet för att nå fram till enbart illusionen av en sanning.

Abstract

Though death and mortality is an inevitable part of our lives it seems like both the society with its culture and the individual in some way repress death. This study was set to explore how and why the individual holds back thoughts on his/her own death and in which way society affect the individual's repression of death-thoughts. Using a hermeneutic approach I have interviewed five informants about death and thoughts about death in everyday life. Also for the analysis of the empirical material a hermeneutic approach was used, and the works of Bauman, Giddens, Heidegger, Fromm and May served as a theoretical starting point. The findings reveal that society influences the individual's thoughts about death and that the individual's fear of death comes out of the fear of one owns body being in some sort of suffering just pre death. The institutionalization of sick persons and dead bodies is part of the medical culture and can explain the fact that the individual sees the bodily death as more frightening than human mortality itself. Even the way persons want to be remembered by survivors is part of the evidence of our society's and culture's objectification of the human body and death.

Key words: death, repression, hermeneutics, interviews, social psychology, social institutions.

Referenser

Litteratur

Bauman, Z. (1992). *Döden och odödligheten i det moderna samhället*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Benktson, B-E. (1971). *Varat och tiden. Introduktion till Martin Heidegger: Sein und Zeit*. Lund: CWK Gleerup Bokförlag.

Boglund, A., Eliäson, S., & Månson, P. (2005). *Kapital, rationalitet och social sammanhållning*. (5:e upplagan). Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Bryman, A. (2002). *Samhällsvetenskapliga metoder*. Trelleborg: Liber. s. 299-323.

Carr, D. (2003), "A "Good Death" for Whom? Quality of Spouse's Death and Psychological Distress among Older Widowed Persons", *Journal of Health and Social Behavior*, 2003, 44, 2, June, vol. 44, no. 2, pp. 215-232.

Connelly, R. (2003), "Living with death: The meaning of acceptance", *Journal of Humanistic Psychology*, vol. 43, no. 1, pp. 45-63.

Dahlberg, K., Drew, N., & Nyström, M. (2001). *Reflective Lifeworld Research*. Lund: Studentlitteratur.

Davies, R. (2005), "Mothers' stories of loss: Their need to be with their dying child and their child's body after death", *Journal of Child Health Care*, vol. 9, no. 4, pp. 288-300.

Deurzen, E. van. (2003 [1997]). *Vardagens mysterier. Existentiella dimensioner inom psykoterapi*. Lund: Studentlitteratur.

Eneroth, B. (1984). *Hur mäter man vackert?*. Stockholm: Natur & Kultur.

Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning. (1990). Stockholm: Vetenskapsrådet.

Fromm, E. (2003 [1976]). *Att ha eller att vara?* (4:e utgåvan). Stockholm: Natur & Kultur.

Gadamer, H-G. (1997 [1960/1990]). *Sanning och metod (i urval)*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Giddens, A. (1997 [1991]). *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Bokförlaget Daidalos AB.

Goldenberg, J.L., Hart, J., Pyszczynski, T., Warnica, G.M., Landau, M. & Thomas, L. (2006), "Ambivalence Toward the Body: Death, Neuroticism, and the Flight From Physical Sensation", *Personality and Social Psychology Bulletin*, vol. 32, no. 9, pp. 1264-1277.

Hurwitz, E. & Zilberfein, F. (2003), "Clinical Social Work Practice at the End of Life", *Smith College Studies in Social Work*, vol. 73, no. 3, pp. 299-324.

Jonas, E. & Fischer, P. (2006), "Terror Management and Religion: Evidence That Intrinsic Religiousness Mitigates Worldview Defense Following Mortality Salience", *Journal of personality and social psychology*, vol. 91, no. 3, pp. 553-567.

May, R. (2001 [1981]). *Frihet och öde* (2:a utgåvan). Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

May, R. (2005 [1983]). *Den omätbara människan*. Stockholm: Bokförlaget Natur och Kultur.

Moberg, D.O. (2005), "Research in Spirituality, Religion, and Aging", *Journal of Gerontological Social Work. Special Issue: Religion, Spirituality, and Aging: A Social Work Perspective, Part I*, vol. 45, no. 1, pp. 11-40.

Murphy, S.A., Johnson, L.C. & Lohan, J. (2003), "Finding meaning in a child's violent death: A five-year prospective analysis of parents' personal narratives and empirical data", *Death studies*, vol. 27, no. 5, pp. 381-404.

Steger, M.F., Frazier, P., Oishi, S. & Kaler, M. (2006), "The Meaning in Life Questionnaire: Assessing the Presence of and Search for Meaning in Life", *Journal of Counseling Psychology*, vol. 53, no. 1, pp. 80-93.

Timmermans, S. (2005), "Death brokering: Constructing culturally appropriate deaths", *Sociology of health & illness*, vol. 27, no. 7, pp. 993-1013.

Ödman, P.-J. (2005). *Tolkning Förståelse Vetande. Hermeneutik i teori och praktik*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Övriga källor

Lag om kriterier för bestämmande av människans död (1987:269). (1987). Hämtad 2 november 2006, från Svensk författningssamling: <http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3910>

"Minst 55 döda när bilbomb exploderade på torg i Irak". (2006, 18 juli) i *Dagens Nyheter*. s. A16. Hämtad 5 november, 2006, från PressText.

Nationalencyklopedin. (2006). *Intervju*. Hämtad 12 december, 2006, från Nationalencyklopedin: <http://www.ne.se/> [inloggad via Mdh].

Petterson, T. (2006, 18 februari). "Jordskred begravde två byar – 1500 saknas" i *Dagens Nyheter*. s. A22. Hämtad 5 november, 2006, från PressText.

SFS 1987:269. Se: *Lag om kriterier för bestämmande av människans död*.

Socialstyrelsen. (2006). *Om dödsorsaksstatistiken*. Hämtad 30 oktober, 2006, från Socialstyrelsen: http://www.socialstyrelsen.se/Statistik/statistik_amne/dodsorsaker/Om_dodsstatistik.htm

Statistiska centralbyrån. (2005). *Dödsfall*. Hämtad 30 oktober, 2006, från Statistiska centralbyrån: http://www.scb.se/templates/Listning2____44151.asp